

Tot steun van Staat, en Stad, van Kerk en Hooge school

Leven en werk van drie achttiende-eeuwse dichters uit Utrecht:

Lucretia Christina van Bochoven,

Petronella van Irhoven, Maria van Irhoven

Nelly Trapman
3014940

maart 2010

Masterscriptie Nederlandse literatuur, afdeling vroegmoderne letterkunde
Universiteit Utrecht
Begeleid door dr. A.J. Gelderblom

Tot steun van Staat, en Stad, van Kerk en Hooge school

Leven en werk van drie achttiende-eeuwse dichters uit Utrecht:

**Lucretia Christina van Bochoven,
Petronella van Irhoven, Maria van Irhoven**

Masterscriptie Nederlandse literatuur, afdeling vroegmoderne letterkunde
Universiteit Utrecht
Begeleider: dr. A.J. Gelderblom
Tweede lezer: dr. E. Stronks

Nelly Trapman
3014940

maart 2010

Aurorastraat 13
3581 LT Utrecht
N.J.Trapman@students.uu.nl

Illustratie titelblad: C. Pronck, *Plompetorengracht met Plompetoren*. Omstreeks 1750.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
2. Lucretia Christina van Bochoven	8
2.1 Levensloop	8
2.2 Milieu	8
2.3 Werk en poëtica	10
2.4 Waardering	13
3. Petronella van Irhoven	15
3.1 Levensloop	15
3.2 Milieu	15
3.3 Werk en poëtica	16
4. Maria van Irhoven	18
4.1 Levensloop	18
4.2 Milieu	18
4.3 Werk en poëtica	19
5. Drukkers	21
5.1 Uitgevers, boekdrukkers, boekverkopers	21
5.2 Nicolaas van Vucht	22
5.3 Abraham van Paddenburg	23
5.4 Jan Hendrik Vonk van Lynden	25
5.5 Willem en Willem Henrik Kroon	26
6. Utrecht in de achttiende eeuw	28
6.1 Utrecht en de stadhouders	28
6.2 God, Neerland en Oranje	30
7. Schrijvende vrouwen in de achttiende eeuw	32
7.1 Aanleg, studie en vrije tijd	32
7.2 Het literaire leven	34
8. Gender en het literaire systeem	35
9. Ten slotte	37
9.1 Conclusie	37
9.2 Discussie	39
Bibliografie	40
Primaire literatuur	40
Gebruikte informatie uit gemeentearchieven	42
Secundaire literatuur	43
Naslagwerken	47
Bijlagen	
1. Bibliotheeksignatuur primair werk dichtersessen	48
2. Inhoud convoluut	49
3. Toelichting op annotaties	54
4. Geannoteerd werk Lucretia Christina van Bochoven	55
<i>Rouw-klagte</i>	55
<i>Dankzegginge</i>	58
<i>Zeegen groete</i>	60
<i>Vreugde zang</i>	63
5. Geannoteerd werk Petronella van Irhoven	68

	<i>Grafschrift</i>	68
6.	Geannoteerd werk Maria van Irhoven	69
	<i>Rouklagt</i>	69
	<i>Dankoffer</i>	73

1. Inleiding

De achttiende eeuw wordt vaak, enigszins laatdunkend, de Pruikentijd genoemd. De eeuw wordt afgeschilderd als een periode van economische en culturele stagnatie, die heel mager afstak bij de glorieuze voorgaande Gouden Eeuw. Achttiende-eeuwse poëzie en proza werden door latere generaties allerm minst gewaardeerd. De literatuur zou betogend, braaf en burgerlijk zijn geweest en dus bij uitstek ondichterlijk. Dat de achttiende eeuw als gezapig bekend staat, lijkt vooral een kwestie van overgeleverde beeldvorming (Hanou 2002: 23). De werkelijkheid was zeer waarschijnlijk anders. Er gebeurde veel in de achttiende-eeuwse literaire wereld: de verspreiding van literatuur raakte in een stroomversnelling en de bestaande genres kwamen beschikbaar voor een veel groter publiek. Er ontstonden ook nieuwe genres: tijdschriften en spectators. Betje Wolff en Aagje Deken schreven de eerste Nederlandse roman (Kloek en Mijnhardt 2001: 458). De achttiende eeuw wordt ook wel eens 'de eeuw van de vrouw' genoemd. Voor de letterkunde klopt dit: vrouwelijke auteurs begaven zich volop in het literaire leven. In 1997 verscheen *Met en zonder lauwerkrans*¹: een lijvig overzicht van schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd, die in het boek de periode van 1550 tot 1850 beslaat. Voor de zestiende en zeventiende eeuw is in dit overzicht gestreefd naar volledigheid, maar in de achttiende eeuw was het aantal vrouwelijke auteurs in de Noordelijke Nederlanden zo groot, dat het onmogelijk zou zijn een volledig overzicht te geven. In deze scriptie zal ik drie achttiende-eeuwse schrijfsters behandelen die niet zijn opgenomen in *Met en zonder lauwerkrans*: Lucretia Christina van Bochoven, Petronella van Irhoven en Maria van Irhoven. Deze schrijfsters woonden alle drie in Utrecht en schreven alle drie een gedicht naar aanleiding van het overlijden van stadhouder Willem IV. Deze gedichten zijn opgenomen in een convoluut dat zich bevindt op de afdeling bijzondere collecties van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek.

In dit convoluut² zijn 45 uitgaven opgenomen van rouwklachten, lijkgedichten, treurzangen en grafschriften die geschreven zijn naar aanleiding van het overlijden van stadhouder Willem IV (op 22 oktober 1751) en de bijzetting van zijn kist in de Nieuwe kerk in Delft (op 4 februari 1752). De uitgaven hebben een pamflettistisch karakter: het gaat om uitgaven van zeer bescheiden omvang (vier tot dertig bladzijden) op goedkoop papier, die handelen over de actualiteit. Enkele werken hebben de presentatievorm van een open brief met daarin een adressant, een aanhef en een dagtekening. In alle gedichten wordt de aandacht gevestigd op veel gecursiveerde en in kapitalen gezette namen en zinsneden; typografische signalen die kenmerkend zijn voor een pamflet. Deze aspecten

¹ Schenkeveld-van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Met en zonder lauwerkrans: schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam 1997.

² Een overzicht van de inhoud van het convoluut is opgenomen in bijlage 2.

wijzen erop dat de gedichten bedoeld waren voor ruime verspreiding (De Kruif e.a. 2006: 10).

Alle schrijvers in het convoluut zijn bijzonder oranjegezind. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het pseudoniem dat een schrijver gebruikt: 'Philauriacus Trajectinus', een Latijnse naam die 'Utrechtse Oranjeliefhebber' betekent. Ook de inhoud van de werken in het convoluut is sterk orangistisch gekleurd. Door alle schrijvers wordt Willem IV bezongen als een bijzonder deugdzaam mens: 'Wat Vorst klom meer beleefd, en goedig, / Tot den geringsten Burger af!' (J. Duncan). Hij wordt geroemd als de 'Oranje Wonderboom, die Neêrland kwam verkwikken' (Philauriacus Trajectinus), als 'Vreede-Brenger, vol van Godsvrugt, Deugd en Moedt' (Jacob-Carel de Huyser). Alle werken hebben een religieus karakter; de achterblijvende weduwe en kinderen van de stadhouder worden opgeroepen troost te zoeken bij God, want de prins is bevrijd van 't aards gewemel' en 'leeft in der Heemlen hemel' waar hij triomfeert, als 'loon zyns nooit volpreezen deugden / Die steeds zyn' Opperheer verheugden' (J. Houtman).

Onder de auteurs van het werk dat gebundeld is in het convoluut zijn zes vrouwen. Dat is niet zo verwonderlijk, het aantal vrouwelijke auteurs in de Noordelijke Nederlanden was immers groot in de achttiende eeuw. Een van de bekendste van deze schrijfsters was wellicht Lucretia Wilhelmina van Merken (1721-1789). Ook zij schreef een gedicht dat is opgenomen in het convoluut, als troostzang gericht aan het achterblijvende stadhoudersgezin. De onbekende Friese Anna Maria de Jong en haar nicht Anna Hemrica schreven beiden een treurzang, waarin de vrouw en kinderen van de overleden prins veel aandacht krijgen. De achtergebleven familie krijgt bij de vrouwelijke auteurs aanmerkelijk meer aandacht dan in gedichten van mannelijke auteurs.

In deze scriptie concentreer ik me op de dichters Lucretia Christina van Bochoven en de zussen Petronella en Maria van Irhoven. Hun namen zijn niet opgenomen in literatuurgeschiedenissen of in overzichten van schrijvende vrouwen; ze lijken onbekend en vergeten. Door middel van dit scriptieonderzoek wil ik te weten komen wie zij waren. Ik onderzoek hun leven en werk aan de hand van diverse, steeds algemener wordende, vragen: uit wat voor milieu kwamen de schrijfsters? Wat publiceerden ze, wat waren thema's in hun werk en hoe werd hun werk gewaardeerd? Waarom kozen ze voor een bepaalde drukker? Wat was hun positie in het literaire veld van de achttiende eeuw? En waarom zijn dit relevante vragen?

Met de antwoorden op deze vragen wordt de vroegmoderne vrouwenliteratuur, een groot terrein dat de afgelopen decennia al een voor een groot deel ontgonnen is, een klein stukje verder ontsloten.

Deze scriptie is opgebouwd als een steeds groter wordende cirkel rondom het in het convoluut gevonden werk van de schrijfsters. In deze inleiding heb ik heel beknopt een kader geschetst waarin onderzoeksvragen zijn opgeworpen. In de volgende hoofdstukken behandel ik allereerst de levensloop van de schrijfsters, het milieu waaruit ze afkomstig waren, hun werk en de waardering daarvan. Vervolgens wordt de cirkel breder en omvat deze in het vijfde hoofdstuk ook de uitgevers die het werk van de schrijfsters publiceerden. Het blikveld wordt verruimd met het zesde hoofdstuk over Utrecht in de achttiende eeuw en vervolgens met het zevende hoofdstuk over schrijvende vrouwen in de achttiende eeuw. Het achtste hoofdstuk handelt over gender en het literaire systeem in het algemeen. Ik eindig met een slotbeschouwing waarin ik de voorgaande hoofdstukken samenvat om een antwoord te formuleren op de gestelde vragen. Het (tot nu toe bekende) werk van de schrijfsters is in geannoteerde vorm opgenomen als bijlage.

2. Lucretia Christina van Bochoven ('s-Gravenhage, 1718 – Utrecht, 1772)

2.1 Levensloop

Lucretia Christina van Bochoven kwam in 1718 ter wereld in Den Haag, als tweede van de drie kinderen van François van Bochoven en Hendrina Christina de Lantman. Haar vader, mr. François van Bochoven, was raadsheer aan het Hof van Holland (De Gou 1983: 57). Waarschijnlijk vertrok het gezin Van Bochoven na de dood van vader François in 1733 naar Utrecht. In de trouwregisters¹ wordt melding gemaakt van haar huwelijk op 28 juli 1754 met Jacob van Schoonhove, wiens beroep 'canonuk ten Dom' was. Beide echtelieden waren niet eerder getrouwd geweest. Lucretia Christina trouwde dus relatief oud, op 35-jarige leeftijd.

Het echtpaar woonde 'aan de Plompetoorn op de Nieuwegragt'. Tot het begin van de negentiende eeuw heette de hele gracht, vanaf het Servaasbolwerk tot aan de Plompetorengracht, Nieuwe Gracht. Adressen werden aangeduid door te verwijzen naar een brug of ander markeringspunt. Deze adresaanduiding verwijst naar de huidige Plompetorengracht, zoals ook op achttiende-eeuwse stadsplattegronden te zien is. Op 18 juli 1772 stierf Lucretia Christina van Bochoven. Ze werd begraven op de begraafplaats bij de Nicolaikerk. Op haar begraafakte wordt vermeld dat ze geen kinderen naliet. In de begraafregisters van de voorgaande jaren wordt geen melding gemaakt van het overlijden van kinderen met de naam Van Schoonhove; waarschijnlijk was het echtpaar dus kinderloos gedurende hun hele huwelijk.

Van Lucretia Christina van Bochoven zijn vier dichtwerken bekend. Een daarvan werd gepubliceerd in 1751, naar aanleiding van het overlijden van stadhouder Willem IV. De andere drie gedichten verschenen in 1766.

2.2 Milieu

Hoewel niet bekend is of haar ouderlijk huis in een rijke buurt stond, kan aangenomen worden dat Van Bochoven opgroeide in een welvarend Haags milieu. Als raadsheer aan het Hof van Holland verdiende haar vader een riant inkomen, dat voor deze functie ongeveer zestienhonderd gulden per jaar bedroeg (Kok 2005: 70). Ook na vertrek uit haar ouderlijk huis zal Van Bochoven zich in de betere kringen hebben opgehouden. Het woonadres van Van Bochoven en haar man, aan de Plompetorenzijde van de Nieuwegracht in Utrecht, suggereert een hoog welvaartsniveau. Immers, de deftige grachten en de daarop uitlopende grotere straten konden 'slechts door de rijkste ingezetenen' worden bewoond (Graafhuis 1965: 30, De Bruin e.a. 2003: 282).

¹ De vindplaatsen van de gebruikte archiefstukken en doop-, trouw- en begraafregisters zijn opgenomen in de bibliografie.

Deze goede materiële omstandigheden verschafften Van Bochoven de tijd om te schrijven. Naarmate vrouwen hoger geplaatst waren op de sociale ladder, werd steeds minder van hen verwacht dat ze buitenshuis werkten en was het ook niet meer noodzakelijk (Kloek en Mijnhardt 2001: 245). Ook het bestieren van haar huishouden was blijkbaar niet zo tijdrovend dat Van Bochoven geen tijd vond om te schrijven. Voor het rouwdicht na de dood van Willem IV is dat gemakkelijk te verklaren; ze was in 1751 immers nog niet getrouwd en woonde waarschijnlijk bij familie. In 1766, het jaar waarin haar overige drie werken gepubliceerd werden, was ze weliswaar al enige jaren getrouwd, maar door haar kinderloosheid zal ze over relatief veel vrije tijd beschikt hebben.

Wellicht de belangrijkste indicatie voor haar welvaart is het beroep van haar man, die kanunnik in de Dom was. Kanunniken beheerden de kerkelijke goederen die behoorden tot het kapittel. De inkomsten uit de rente die uit de kapittelgoederen gewonnen werd, maakten tot 1650 riantere inkomens voor de kanunniken mogelijk. De gereformeerde kerkenraad was echter van mening dat de prebenden gebruikt dienden te worden ten behoeve van de armenzorg en predikantentraktementen. Het immense bezit van de kerken bleef door erfopvolging wel ter beschikking van de Utrechtse elite. Aangezien kanunniken veelal uit dezelfde families kwamen, afkomstig uit de Utrechtse elite, is het waarschijnlijk dat Jacob van Schoonhove ook zonder inkomsten uit de prebenden geen armoede leed (De Bruin e.a. 2003: 225).

Dat het echtpaar zich in de betere kringen ophield, blijkt ook uit een van Lucretia Christina's gedichten. In 1766 overleed de echtgenote van voormalig burgemeester Hendrick van Asch van Wijck, Anna Maria van Breugel. Na haar dood verscheen een bundel met rouwdichten, die Van Bochoven ontving: 'Heb danck Godvrugtig Borgerheer! / Voor 't schenken van de Lijk-gezangen / Die Gij mij na mijn herts begeer, / Deeze avond vriend'lijk doet ontfangen.'. Blijkbaar was er sprake van contact tussen Van Asch van Wijck en Van Bochoven.

Welvaart, en daaraan gekoppeld vrije tijd, was een gunstige omstandigheid voor het schrijverschap. Een andere omstandigheid die bevorderlijk moet zijn geweest voor de ontplooiing van Lucretia Christina's dichttalent, was het dichterschap van haar vader. François van Bochoven was eveneens dichter. Hij schreef stichtelijke gedichten, die waarschijnlijk veelvuldig gelezen werden: zijn bundels beleefden tal van herdrukken (Van der Aa 1844: 409). In het ouderlijk huis van Van Bochoven was dus ruimte en aandacht voor poëzie. In dit godsdienstig-literaire klimaat nam ook Lucretia Christina de pen ter hand.

In al haar gedichten speelt godsdienst een erg grote rol. Van Bochoven kerkte haar hele leven bij een gereformeerde kerk. In de gereformeerde kerken bestonden diverse stromingen. Enerzijds waren er de orthodoxe gelovigen, die in de traditie stonden van de Nadere Reformatie; zij hingen het gedachtegoed van de theoloog Voetius aan en legden sterk de nadruk op de persoonlijke beleving van het geloof. Deze gelovigen zouden streng genoemd kunnen worden, in tegenstelling tot een eveneens grote groep meer rekkelijk gereformeerden. Het is aannemelijk dat Van Bochoven uit een orthodox gereformeerd nest kwam. Haar grootvader, Thadaeus de Lantman, was een zeer prinsgezind predikant en medestander van de orthodoxe Voetius. Hij preekt in de Haagse Kloosterkerk, waar stadhouder Willem III zijn diensten bezocht. Uit de gedichten van François van Bochoven, Lucretia's vader, blijkt eveneens een bevindelijke geloofsovertuiging. Ook gedurende haar huwelijk hoorde Van Bochoven bij een gereformeerde kerk; dat bracht het beroep van haar man mee. Vanaf 1580 hoorde ook de Dom bij de gereformeerde kerken. Kanunniken in de Dom moesten protestants zijn, volgens een uit 1615 stammend nadrukkelijk verbod op de benoeming van rooms-katholieken als kanunnik (De Bruin e.a. 2003: 257). Uit Lucretia's gedichten blijkt een oranjegezindheid die vooral te vinden was bij de voetiaans-gereformeerde stroming. Oranje vond zijn sterkste propagandisten 'onder de dominees van de publieke kerk, aanhangers van een duidelijk calvinistisch-orangistisch natiebeeld. En anti-orangistische voormannen toonden aan de andere kant een welhaast vanzelfsprekende sympathie voor minder orthodoxe, rekkelijke en vrijzinnige stromingen en inzichten.' (Schutte 1999: 114). Aangenomen kan worden dat Lucretia Christina de orthodox gereformeerde geloofsovertuiging was toegedaan.

Dat Lucretia Christina van Bochoven begraven is bij de Nicolaikerkerk, betekent overigens niet per se dat ze daar tijdens haar leven ter kerke ging. In de achttiende eeuw bestonden er geen kerkelijke wijkgemeenten met diverse gradaties van orthodoxie, wel waren er wijkindelingen met het oog op het pastoraat. Deze wijkindeling, gerelateerd aan een kerkgebouw voor de zondagse diensten, was dus louter geografisch. Elke gereformeerde gelovige hoorde bij de ongedeelde publieke kerk en viel onder de verantwoordelijkheid van dezelfde gereformeerde kerkenraad (Van Rooden 1996: 23).

2.3 Werk en poëtica

Rouw-klagte²

Op 22 oktober 1751 overleed stadhouder Willem IV na een ziekbed van een half jaar. Hij had teveel van zijn zwakke lichaamskrachten geveerd. Rond zijn dood en begrafenis verschenen tientallen necrologieën, lofreden, treurzangen, lijkgedichten, rouwklachten en preken. Een van de rouwgedichten die werden gepubliceerd, was een 92 regels tellend

² Het werk van Van Bochoven is in geannoteerde vorm opgenomen in bijlage 4, p. 55.

gedicht, gedrukt op kwartoformaat, van Lucretia Christina van Bochoven: *Rouw-klagte op de onverwachte en allersmertelykste doot van den doorlugtigste Vorst en Heere Willem Carel Hendrik Friso, Prince van Orange en Nassau, Erfstadhouder, Kapitein en Admiraal Generaal der Vereenigde Nederlanden etc. etc. etc., hoogst loflyker gedagtenisse, tot bittere droefheid van gantsch Nederland, overleeden in 's Gravenhage, op den 22. october 1751*, uitgegeven door de Utrechtse drukker Nicolaas van Vucht. Dit gedicht verscheen als afzonderlijke uitgave, maar werd later ook opgenomen in een verzamelbundel van rouwdichten: *Dichtkundige cypressenbladen, gestroot by het voor Neêrland allerbitterste en betreuens waardigst afsterven van den onvergelykelyken vorst en heere Willem Karel Hendrik Friso, Prinse van Oranje en Nassau, door verscheiden dichters en eenige dichteressen*. Deze verzamelbundel werd in 1752 uitgegeven door de Amsterdamse drukker Philippus Doorewaard. In de *Rouw-klagte* betreurt Van Bochoven het verlies van de stadhouder, looft ze zijn vele kwaliteiten en dicht ze woorden van troost voor de achtergebleven familie. Na dit lange gedicht volgt een korter *Graft-schrift*. Met enkele aspecten in dit gedicht geeft Van Bochoven blijk van haar geleerdheid. Zo neemt ze de regels voor de ordening van lijkdichten in acht. In renaissancistische funeraire poëzie werd een vaste opbouw aangehouden waarin vier elementen een rol speelden: de *laus*, de *iacturae demonstratio*, de *luctus* en de *consolatio* (Witstein 1969: 101-112). In Van Bochovens *Rouw-klagte* op de dood van Willem IV komen deze elementen alle terug. De stadhouder wordt eerst geroemd als de 'Roem en Eer der Batavieren / Der Vrye Staaten Regterhand, / Die vaste knoop der Eendragtsband' (*laus*). Dan wordt de betekenis van het verlies aangewezen om het belang van de overledene aan te tonen (*iacturae demonstratio*): 'Wat treurstof, soo wy slegts bedenken / Hoe trouw 't *Stadhouderlyk* gezag / Door U bekleedt wiert, Neêrland ach!'. En: 'Die raad'loos tot die Vorst kwam vliên, / Deed' Hy, soo kragtig hulpe biên, / Dat Hy haar 's vyands magt ontrukte'. Vervolgens wordt er smart betoond om het verlies (*luctus*): 'Treur, treur myn oogen, smelt in traanen!', 'Hoe ras geeft g' ons weer stof tot treuren', 'Dat yder treurt om 't droef gemis'. Ten slotte wordt een groot deel van het gedicht gewijd aan de troost (*consolatio*) voor de achterblijvenden. Willems moeder Maria Louise wordt getroost met de woorden dat God haar tranen in zijn fles telt en dat ze haar zoon en vader eens voor Gods troon zal terugvinden. 'k Verseeker U gansch Neêrlands hert', voegt ze Willems zoon Willem Batavus toe, 'Zoo G' op uw *Vaders* spoor zult treden'. Het doel van de *consolatio* was de aandacht van de bedroefden af te wenden, door persoonlijk leed op een algemeen niveau te brengen. Dit komt tot uiting in de woorden die gericht zijn aan de weduwe van de stadhouder: 'Die Held wiens *doot* U 't hert doet breeken, / Mist GY, en missen wy gelyk, / Dog Eeuwig sal ons 's Lands *Chronyk* / Met de uysterste Eerbied van HEM spreken, // Daar in zal men den nazaat melden / Hoe Neêrlands liefde, hoop, en trouw, / Was *Prins* Wilhelmus van NASSOUW, / Het puyk en pronkjuweel der Helden'.

Onder haar gedicht tekent Van Bochoven een spreuk van Propertius op: 'In Magnis voluisse sat est' - in grote dingen is reeds de goede wil voldoende. Hiermee demonstreert Van Bochoven niet alleen haar kennis van de Latijnse taal en daarmee haar geleerdheid, ze toont tevens dat ze op de hoogte is van het bescheidenheidstopos. Van schrijvende vrouwen werd een bescheiden houding verwacht. De schrijfster bewerkt niet iets groots met haar gedichten en erkent dat volmondig met deze frase; haar goede wil is reeds voldoende. Overigens lijkt Van Bochoven met deze spreuk ook te refereren aan een dichtgenootschap met de naam 'In magnis voluisse sat est'. Dit genootschap werd in 1680 opgericht door de schrijver Frans Rijk, naar voorbeeld van het bekende 'Nil Volentibus Arduum'. Lucretia Christina van Bochoven was evenwel geen lid van dit of een ander letterkundig genootschap (Singeling 1991).

Dankzegginge

Pas jaren later, in 1766, volgde meer werk van Van Bochoven, inmiddels Van Schoonhove geheten. Uit de beschikbare informatie valt niet op te maken waarom ze de pen zo lang heeft laten rusten. Haar eerste gedicht in 1766 was *Dankzegginge aan den wel-edelen groot-achtbaaren heere mr. Hendrick van Asch van Wyck voor de ontvangene lyk-zangen, op het godvrugtig afsterven van zyn echtgenote Anna Maria van Breugel*, uitgegeven door de Utrechtse drukker Abraham van Paddenburg. In dit 42 regels tellende gedicht dankt ze Van Asch van Wijck voor een bundel rouwdichten die hij haar heeft doen toekomen. Van Asch van Wijck was tussen 1753 en 1755 de zeer prinsgezinde, orthodox gereformeerde burgemeester van de Utrechtse vroedschap. Hij zou opnieuw burgemeester zijn tussen 1767 en 1769 en van 1776 tot 1778 (Van Vliet n.d.). In dit gedicht legt Van Bochoven de nadruk op de troost en nabijheid van God voor de achtergebleven echtgenoot en zoon van de overleden Anna Maria van Breugel. Onder het gedicht staan de woorden 'Ex Tempore': Van Bochoven schreef dit gelegenheidsgedicht onvoorbereid, voor de vuist weg. Met het gebruik van deze woorden geeft ze blijk van haar kennis van de Latijnse taal. Tevens maakt ze met deze aanduiding duidelijk dat ze in staat is onvoorbereid een gedicht te schrijven.

Zeegen groete

Ter gelegenheid van de inhuldiging van prins Willem V als erfstadhouder op zijn achttiende verjaardag op 8 maart 1766, schreef Van Bochoven een *Zeegen groete, aan den doorlugtigste vorst en heere Willem de Vyfde, wanneer hoogst dezelve als erfstadhouder plegtiglyk wierd ingehuldigt, in 'sGravenhage, op den achtsten van lentemaand 1766*. Dit gedicht werd eveneens uitgegeven door Abraham van Paddenburg. In dit gedicht refereert ze aan haar eerste gedicht: toen ze dat schreef, was ze verdrietig om het verlies van stadhouder en wenste ze zijn zoon toe dat hij zou worden als zijn

vader. Bij het schrijven van dit gedicht is ze blij dat de inhuldiging eindelijk gaat plaatsvinden. Prinses Anna had weliswaar geregeerd onder de titel 'Gouvernante', en na haar dood in 1759 had de zeer invloedrijke raadsheer Brunswijk de voogdij waargenomen, maar tussen 1751 en 1766 was het stadhouderschap slapend geweest. In haar *Zeegen groete* dankt Van Bochoven allereerst God, die 'zyn teed're jeugd gekweekt, beschermt, beveiligd,' heeft, zijn 'Naam zy dáár voor, van gansch Nêêrlands Volk geheiligd'. Vervolgens dankt ze Brunswijk voor het waarnemen van de voogdij van de jonge stadhouder. Dan richt ze het woord tot Willem V zelf. Ze verzekert hem dat het Nederlandse volk achter hem staat en ze looft zijn kwaliteiten: 'ô PRINS! in U herleev' Held *Friso's* deugd en moed! / Voor U waage al het Volk den laasten droppel bloed'. Ze roept de prins op om snel zijn intocht te doen in Utrecht. Ze verzoekt hem naar haar gedicht te luisteren zoals Willem III luisterde naar de preken van haar grootvader: 'Leen Gy zyn Dogters kind, ook deezen dag Uw oor'.

Ook in dit gedicht neemt Van Bochoven het bescheidenheidstopos in acht. 'Mogt myn geringe Luit, Uw schrand're Geest behaagen', hoopt ze. 'Vaart wel! leef lange ô Vorst! verschoon myn laage kunst, / Verleen myn Weederhelft, en my Uw dierb're gunst.'

Vreugde zang

Enkele maanden later, op 8 juli 1766, ging een wens van Van Bochoven in vervulling: de stadhouder werd verwelkomd in Utrecht. Opnieuw schreef ze een gedicht, *Vreugde zang opgedraagen aan den Doorluchtigsten vorst en heer Willem den Vyfden, prince van Orange en Nassau etc. etc. etc., erfstadhouder, kapitein en admiraal generaal der Vereenigde Nederlanden wanneer hoogts dezelve plegtelyk wierd ingehaald binnen Utrecht, op den achtsten July 1766*, uitgegeven door Abraham van Paddenburg. In dit lange gedicht blikt ze vooruit op het enkele dagen durend bezoek van Willem V aan Utrecht; ze loopt het hele programma langs en prijst voortdurend de goede eigenschappen van de stadhouder. Ook wenst ze hem de nabijheid van God toe: 'Dat God U op den weg bewaar!' / Hy wil U met syn Vleug'len dekke! / Syne Eng'len Uw een Lyfwagt strekke / Om U te houden voor gevaar!'.
In dit gedicht geeft Van Bochoven blijk van haar kennis door korte referenties aan de klassieke mythologie.

2.4 Waardering

In zijn aanvulling op Witsen Geysbeeks *Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters*, uit 1844, refereert de letterkundige Van der Aa aan Lucretia Christina van Bochoven met de volgende woorden:

BOCHOVEN (LUCRETIA CHRISTINA VAN), waarschijnlijk eene afstammeling van de beide voorgaanden [vader en onbekend familielid van Lucretia Christina, NJT], schreef

eene *Rouwklagte op de onverwachte en aller smertelijkste dood van den doorlugtigste Vorst WILLEM CAREL HENDRIK FRISO, enz.*, welke ook opgenomen is in de *Dichtkundige Cypressenbladen gestrooit bij het afsterven van WILLEM CAREL HENDRIK FRISO, Prinse van Oranje en Nassau.*

Wat naare tyding! treft my 't herte,
De braafste *Vorst* en is niet meer,
Op 's Levensmiddag daalt ter neêr
De *Oranje-Zon*, ô bittre smerte!

Dus luidt het eerste couplet; na welks lezing onze lezers zeker niet naar de overigen zullen verlangen.
(Van der Aa 1844: 409)

Gezien de interpunctie citeert Van der Aa uit de bundeling *Dichtkundige Cypressenbladen* en niet uit de eerste, afzonderlijk gepubliceerde, uitgave van het gedicht van Van Bochoven.

Dat Van der Aa de dichteres noemt in zijn overzicht, betekent overigens slechts dat het genoemde gedicht bij hem bekend was. Van der Aa's oogmerk was om een volledig overzicht te geven van 'vaderlandsche Dichters' (Van der Aa 1844: 2), niet om een overzicht te geven van bekende of geliefde dichters.

In overige secundaire literatuur komt Van Bochoven niet voor.

3. Petronella van Irhoven (Ede, 1726 – onbekend, na 1784)

3.1 Levensloop

Petronella van Irhoven was de oudste van de vier dochters van Wilhelmus van Irhoven en Catharina van Alsius. Ze werd op 10 maart 1726 geboren in Ede, waar haar vader gemeentepredikant was. Wilhelmus van Irhoven werd in 1737 benoemd tot hoogleraar in de theologie aan de Utrechtse universiteit. Tweemaal, in 1738 en 1754, was hij rector magnificus. Het gezin woonde in Utrecht aan de Lange Nieuwstraat en later op de Mariaplaats. Petronella's zus Maria schreef ook gedichten, zij wordt in het volgende hoofdstuk besproken.

Op 11 april 1752 trad Petronella in Utrecht in het huwelijk met Egbertus Cotius, 'advocaet 's hooffs van Utrecht'. Ze kwamen te wonen op 'de Nieuwegragt op de Runnebaan'. De Runnebaan bevond zich aan de westzijde van de gracht, het was het gedeelte tussen de Paulusbrug en de Pausdam.

Het echtpaar kreeg vier kinderen. Gerdina Debora Cotius werd in 1753 geboren; Wilhelmus van Irhoven Cotius werd in februari 1755, toen hij een paar maanden oud was, al begraven; hun derde zoon (1756) heette ook Wilhelmus van Irhoven Cotius; in 1757 kwam Petronella Egberta Cotius ter wereld, zij stierf al voor haar derde jaar. Het kwam in de achttiende eeuw vaak voor dat jonge kinderen overleden. Historici menen dat gereformeerde ouders hierin berustten omdat het kind zo behoed was voor zonden in zijn verdere leven (Dekker 1994: 70). De reactie van Petronella van Irhoven op het verlies van haar zoontje en dochtertje is niet bekend.

Maria's echtgenoot overleed op 3 maart 1776 en werd begraven bij de Pieterskerk. In hun huis aan de Brigittenstraat, iets voorbij de Runnebaan, bleef zijn vrouw achter met hun twee 'onmondige' kinderen Gerdina Debora Cotius en Wilhelmus van Irhoven Cotius. Petronella van Irhoven trad in 1777 opnieuw in het huwelijk, met Hendrik Leuveling, ook wel gespeld als Lenueling. Leuveling was op dat moment niet werkzaam. Hij overleed in 1784 en liet zijn vrouw achter in hun huis op de Voorstraat bij de Boodestraat, de huidige Boothstraat die het Janskerkhof met de Voorstraat verbindt.

De sterfdatum van Petronella is onbekend.

3.2 Milieu

Petronella van Irhoven groeide op in een hoogleraarsgezin, in een intellectueel en welvarend milieu. Wilhelmus van Irhoven verdiende als hoogleraar een riant salaris, dat bij zijn aantreden zestienhonderd gulden per jaar bedroeg en met de jaren steeg tot meer dan tweeduizend gulden per jaar (Van Bruggen 1994: 27). Ook de woonadressen van het gezin duiden op een zekere welvaart. Het hoogleraarsgezin woonde in een statig herenhuis aan de Lange Nieuwstraat tussen de Dorstige Hartsteeg en de Catharijnesteeg.

Ook aan de Mariaplaats, waar de familie Van Irhoven later huisde, woonden welvarende burgers. Het wonen aan de grachten en de nabijgelegen straten was alleen weggelegd voor de Utrechtse elite (De Bruin e.a. 2003: 282).

In 1752, het jaar van verschijnen van haar werk, woonden twee vrouwen als dienstpersoneel in bij de familie Van Irhoven (Van Bruggen 1994: 29). De dochters Petronella en Maria hoefden dus geen bijdrage te leveren aan het huishouden en vonden zo tijd om te schrijven.

Dat Petronella van Irhoven ook na haar jeugd een welvarend bestaan leidde, moge duidelijk zijn. Niet alleen haar woonadressen, op de Nieuwegracht en op de Voorstraat, suggereren een hoog welvaartsniveau, ook het beroep van haar eerste man, advocaat aan het Hof van Utrecht, bracht veel welvaart met zich mee. Utrechtse advocaten vervulden vaak diverse nevenfuncties in het publieke leven, zoals het schoutschap (De Bruin e.a. 2003: 300), of hadden zelfs zitting in de vroedschap. Uit een overdrachtsakte in het Utrechts Archief blijkt dat Cotius een nevenfunctie had als boekhouder van de 'Nederlandse Gereformeerde Diaconie Armen binnen Utrecht'. Zijn beroepsgroep genoot veel aanzien en welvaart. Die welvaart uitte zich onder andere in het bezit en de aankoop van landgoederen ('heerlijkheden') buiten de stad. Van Cotius is evenwel geen landsbezit buiten Utrecht bekend. Op de trouw- en begraafakten van Cotius wordt zijn meesterschap expliciet genoemd, evenals op archiefstukken waarop zijn naam voorkomt als partij in een overeenkomst. Dit past in de heersende cultuur in het achttiende-eeuwse Utrecht, waar een sterk standsbewustzijn heerste. 'Het benadrukken van sociale verschillen manifesteerde zich mede in de omstandige vermelding van functies en titels. [...] Niet het beroep maar de positie werd daarmee beklemtoond, hetgeen in de zeventiende eeuw minder gebruikelijk was.' (De Bruin e.a. 2003: 300).

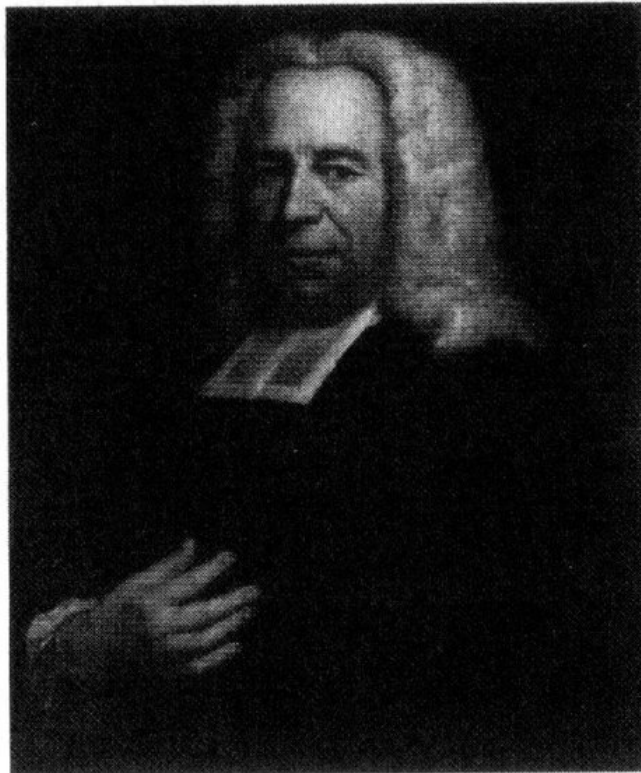
Wilhelmus van Irhoven, Petronella's vader, was een rechtzinnig gereformeerd man. Dat was een voorwaarde om bij de theologische faculteit te werken. Zeker de rector magnificus diende een onberispelijke, orthodoxe calvinist te zijn. In de achttiende eeuw was de academie en met name de theologische faculteit een voetiaans bolwerk. Petronella zal als hoogleraarsdochter gepokt en gemazeld zijn in de orthodoxe variant van de gereformeerde leer. Als advocaat moest ook haar echtgenoot Cotius de gereformeerde leer toegedaan zijn (De Bruin e.a. 2003: 257).

3.3 Werk en poëtica

Na het overlijden van Willem IV schreef Petronella's zus Maria een lang gedicht waarin de roem van de overleden stadhouder bezongen wordt en zijn achterblijvende gezin beklagd. Petronella van Irhoven schreef een kort grafschrift voor Willem IV en beide gedichten werden gezamenlijk uitgegeven op kwartoformaat, bij drukker Jan Hendrik

Vonk van Lynden. Uit het *Grafschrift*¹ dat Petronella schreef, blijkt een religieus getint orangisme zoals dat leefde in het voetiaans calvinisme. Ze schreef dit in 1752, nog voor haar trouwen; hoogstwaarschijnlijk woonde ze nog bij haar ouders thuis. Bij het overlijden van stadhouder Willem IV dienden alle Utrechtse hoogleraren en hun gezinnen verplicht zware rouw aan te nemen (Van Bruggen 1994: 37). Met hun lijkzang en graf dicht toonden de gezusters Van Irhoven, als lid van het hoogleraarsgezin, de rouw die ze geacht werden aan te nemen. Dit korte grafschrift is het enige werk dat bekend is van Petronella van Irhoven.

In secundaire literatuur wordt Petronella van Irhoven niet genoemd.

Professor Wilhelmus van Irhoven, vader van Petronella en Maria

¹ *Grafschrift* van Petronella van Irhoven is opgenomen in bijlage 5, p. 68.

4. Maria van Irhoven (Ede, 1729 – onbekend, na 1789)

4.1 Levensloop

Petronella's zus Maria van Irhoven werd op 13 februari 1729 geboren in Ede.

Op 27 november 1757 trad Maria van Irhoven in het huwelijk met Cornelis van Dam, 'bedienaar des goddelyken woords te Staphorst'. Het echtpaar kreeg zes kinderen: Maria Magdalena van Dam (1758), Wilhelmus van Irhoven van Dam (1760), Albertus Harmannus van Dam (1761), Albertus Harmannus van Dam (1764), Adriaan van Irhoven van Dam (1769) en Johan van Dam (geboortjaar onbekend). De oudste zoon Wilhelmus van Irhoven van Dam zou later actief betrokken zijn bij de anti-stadhouderlijke beweging (Theeuwen 2006: 136). De beide zonen met de naam Albertus Harmannus stierven voor hun vierde levensjaar. In 1766 vertrok het gezin naar Linschoten, een dorpje bij Montfoort. Van 1778 tot zijn dood in 1789 was Van Dam predikant in Werkendam. De sterfdatum van Maria van Irhoven is onbekend.

4.2 Milieu

Maria van Irhoven groeide op in hetzelfde welvarende milieu als haar zus Petronella. Door in haar werk enkele keren kort te refereren aan de klassieke mythologie, geeft ze blijk van een goede opleiding, die alleen toegankelijk was voor vrouwen uit een welvend milieu.

Door haar huwelijk met een predikant van een kleine gemeente als Staphorst zal haar welvaart beduidend afgenomen zijn. Predikanten stonden weliswaar in hoog aanzien door hun functie, maar in de kleinere gemeenten waren de predikantentraktementen niet hoog. In Utrecht waren predikanten redelijk welvend, omdat de gemeentekas goed gevuld was door de inbreng van de stadse deftigheid enerzijds (De Bruin e.a. 2003: 300) en door de grote inkomsten uit de kapittelgoederen anderzijds (De Bruin e.a. 2003: 225). In de kleine dorpen was de kerkkas minder goed gevuld en daarmee was het predikantstraktement aanmerkelijk lager.

Dorpspredikanten verdienden weliswaar minder dan hoogleraren, maar behoorden nog altijd tot de gegoede burgerij met een redelijk inkomen. Dat het gezin geen armoede leed, blijkt uit het gegeven dat de oudste zoon Wilhelmus van Irhoven van Dam op een Franse kostschool zat (Theeuwen 2006: 129). Het basale onderwijs, dat voor iedereen toegankelijk was, werd gegeven op de Duitse school. Op de Franse school zaten 'leerlingen die waren bestemd voor een bredere en diepgaander opleiding dan die van de Duitse school' (Kloek en Mijnhardt 2001: 271). In praktijk waren dit kinderen van ouders die meer schoolgeld konden betalen; dit bedroeg al gauw vier- à vijfhonderd gulden per jaar. 'Wie daarvoor het geld niet had moest op eigen kracht zien verder te komen dan het elementaire niveau van het modale vervolgonderwijs' (Kloek en Mijnhardt 2001:

272). Dat hun zoon op een Franse school zat, geeft blijk van een zekere mate van welvaart bij Maria van Irhoven en haar man.

Maria van Irhoven zal, evenals haar zus, een degelijk voetiaanse opvoeding genoten hebben. Maria's echtgenoot Cornelis van Dam was eveneens een rechtzinnig gereformeerde predikant. Op 2 april 1745 deed Maria op zestienjarige leeftijd in Utrecht openbare belijdenis van haar geloof in de gereformeerde kerk. Waarschijnlijk is ze daarna ook aan het avondmaal gegaan (Van Lieburg 1996: 109).

Uit de 154 regels tellende *Rouklagt* uit 1752, over het sterven van stadhouder Willem IV, komt een voetiaans orangisme naar voren. Het tweede gedicht dat Maria schreef, werd uitgegeven bij een Lutherse drukker. Hieruit kan geconcludeerd worden dat ze niet anti-luthers was. Overigens is de sfeer in de gehele, voetiaans gekleurde, stad in de achttiende eeuw beslist niet anti-luthers te noemen (De Bruin e.a. 2003: 323).

4.3 Werk en poëtica

*Rouklagt*¹

In 1752 dichtte Maria *Rouklagt over het ontydig afsterven van den geliefden vorst, zyne doorluchtigste hoogheid, den heere Willem, Carel, Hendrik, Friso, prince van Orange en Nassau, erf-stadhouder der Zeeven Vereenigde Nederlanden, capitein en admiraal generaal enz. enz. enz., overleden in 's Hage den 22. October 1751*, uitgegeven door de Utrechtse drukker Jan Hendrik Vonk van Lynden. In 1752 woonde Maria nog bij haar ouders thuis en maakte ze dus ook zichtbaar deel uit van het hoogleraarsgezin. Zoals eerder opgemerkt heeft het werk dat ze samen met haar zus uitgaf waarschijnlijk te maken gehad met de plicht van hoogleraren en hun gezinnen om zware rouw aan te nemen na het overlijden van de stadhouder. In het gedicht treurt ze om het verlies van de stadhouder voor het Nederlandse volk en staat ze uitvoerig stil bij de achtergebleven familie van de overledene. Maria's *Rouklagt* valt op door de lange zinnen en vele enjambementen. Het gedicht is geordend volgens de renaissancistische regels voor funeraire poëzie. Ze prijst de overledene als 'myn toeverlaet', 'Held', om zijn 'Ed'le ziel' (*laus*). Ook stipt ze kort de betekenis van het verlies aan: 'wat ramp, wat onverwachte slag, / Treft Kerk en Staet!'. 'Treurt Nederlandsche Volken, / Uw troost is weg; 't is billyk dat gy treurt' (*iacturae demonstratio*), dit expliciteert ze echter nauwelijks. Ze beklagt het volk en de achtergeblevenen om het geleden verlies: 'Nu is helaes! myn hartsvreugde afgesneen, / Myn FRISO, ach! myn toeverlaet, waer heen?' 'U te missen, doet ons klagen: / Uw afscheid baerd ons jammer, en geweent.' (*luctus*). Het grootste deel van het gedicht wijdt ze aan troost voor de overlevenden (*consolatio*): 'Troost Hemel! troost de droeve Weduwwrouw!'. Ze spoort de achterblijvende familie aan

¹ Het werk van Maria van Irhoven is in geannoteerde vorm opgenomen in bijlage 6, p. 69.

dezelfde deugden te tonen als de overleden stadhouder: 'Volg de Deucht / Op 't spoor van Uw' Doorluchte Vad'ren. / En wie, wie wacht van 't recht Orangebloed, / Het bloed, 't welk speelt door alle uwe ad'ren, / Iets anders als een onwaerdeerbaer goed!'. Maria van Irhoven refereert, zoals eerder vermeld, enkele keren aan de klassieke mythologie. Hiermee, en met het volgen van de geldende regels voor funeraire poëzie, toont Maria haar geleerdheid.

Dankoffer

Behalve de *Rouklagt* na het overlijden van Willem IV, schreef Maria in 1752 nog een gedicht over de stadhouder: *Dankoffer aan den hooggeleerden en wydberoemden heer Petrus Wesseling, ter gelegenheit dat zyne Latynsche lyk-rede over zynde doorluchtigste hoogheit Willem den IV, Prince van Orange en Nassau, Erfstadhouder enz. enz. enz. in Nederduitsch het licht zag*. Onder de Utrechtse hoogleraren, die geacht werden rouw aan te nemen na het overlijden van de prins, bevond zich Petrus Wesseling, die aan Willem IV nog college had gegeven. Wesseling was hoogleraar in de geschiedenis en welsprekendheid. Hij sprak in de Domkerk in het Latijn een lijkrede uit na de begrafenis van Willem IV. Ter gelegenheid van de uitgave van de vertaling hiervan, bij de drukkerij van Willem en Willem Henrik Kroon, schreef Maria van Irhoven een *Dankoffer* van zeven achtregelige strofen. Hierin bezingt ze behalve de overleden stadhouder ook de retorische gaven en uitnemende kwaliteiten van Petrus Wesseling. Het was niet ongebruikelijk dat tegelijk met een preek of rede een gedicht werd uitgegeven waarin bijvoorbeeld de toepassing van de preek werd berijmd. Deze gedichten hadden enerzijds dezelfde functie als lofdichten van collega-schrijvers bij een dichtbundel: een klinkende naam bracht het uitgegeven werk onder de aandacht van het potentiële publiek (Van Strien 1997: 140). Anderzijds waren gedichten een goede manier om de in de preek of rede besproken zaken te memoriseren. In dit *Dankoffer* refereert Maria van Irhoven in de eerste regels aan haar eerdere werk: 'Hief myne Zangeres een Klaegtoon aen; / Toen zy 's Lands Heil, de Zon des Lands zag dalen / In FRISOOS dood; tans wil zy andermalen / De handen aen de Citer slaen'.

Beide werken van Maria van Irhoven worden niet genoemd in secundaire literatuur.

Petronella en Maria van Irhoven waren geen van beiden lid van een dichtgenootschap (Singeling 1991).

5. Drukkers

5.1 Uitgevers, boekdrukkers, boekverkopers

In de achttiende eeuw was er in het boekbedrijf nog geen scheiding tussen de functies van uitgever, boekdrukker en boekverkoper. Minstens twee van deze drie functies werden gecombineerd, wel lag er vaak nadruk op een van deze activiteiten. Als een werk bij een bepaalde uitgever gepubliceerd werd, lag het daar dus ook in de winkel. Vaak bleef de verkoop beperkt tot de stad waar de drukker werkzaam was. Een drukker die door het hele land wilde verkopen moest op diverse plekken in het land confraters hebben die bereid waren zijn titels te verkopen (Kloek en Mijnhardt 2001: 82). Dat kwam niet heel vaak voor, zeker niet bij de kleinere boekhandels.

De keuze van een auteur voor een bepaalde drukker bepaalde dus in grote mate ook het lezerspubliek. Om de eerder besproken schrijfsters beter in een context te kunnen plaatsen, is het interessant de vraag te stellen waarom ze voor een bepaalde drukker gekozen hebben. Met informatie over hun drukkers valt immers iets te zeggen over het milieu en de identiteit van de dichters.

Behalve drukkers die zelf hun aanbod bepaalden en afhankelijk waren van de markt, waren er ook drukkers die een vaste handelsrelatie hadden met de Staten, de vroedschap of de academie. Een statendrukker werd door een gewest aangesteld om publicaties van de gewestelijke overheid te drukken; een stadsdrukker drukte publicaties van de stedelijke overheid en een academiedrukker droeg zorg voor de publicatie van de binnen de universiteit vervaardigde academische geschriften (Van Delft en De Wolf 2003: 72). Hoewel voor vrijwel alle functies bij de academie een rechtzinnig gereformeerde geloofsovertuiging een vereiste was, passend bij de gereformeerde orthodoxie die de vroedschap en de universiteit aanhingen, is een dergelijke eis voor de functie van academiedrukker niet terug te vinden.

Stads- en academiedrukkers hadden in Utrecht vanaf het eind van de zeventiende eeuw een monopolie op het publiceren van respectievelijk ordonnanties en officieel academiedrukwerk (Van Netten 2009: 60). Dit betekende niet dat ze slechts werk in opdracht van de overheid of academie drukten; sommigen van hen gaven daarnaast ook werk uit voor particulieren.

In hun overzicht van Nederlandse boekdrukkers en boekverkopers tussen 1473 en 1800 noemen Gruys en De Wolf (1989) vijftientig Utrechtse drukkers die in 1751 en 1752 actief waren, de jaren waarin Van Bochoven en de gezusters Van Irhoven hun rouwdichten uitgaven. Een aantal van deze Utrechtse drukkers zal eenvoudig niet bekend zijn geweest bij de schrijfsters, bijvoorbeeld omdat ze pas in die jaren begonnen met hun

boekhandel of omdat het accent in hun bedrijf vooral lag op de verkoop van boeken en niet zozeer op het drukken en uitgeven ervan. Enkele andere drukkers zullen zich in een ander religieus milieu hebben opgehouden dan de schrijfters; zij drukten vooral werk van katholieke snit en kwamen daarom niet in aanmerking om het werk van de schrijfters uit te geven. Weer andere drukkers waren gespecialiseerd in een bepaald genre, bijvoorbeeld in historische lectuur of in reisbeschrijvingen, waar het werk van de schrijfters niet tussen paste.

De dichters lieten hun keuze vallen op de drukkers Nicolaas van Vucht (Lucretia Christina van Bochoven 1751), Abraham van Paddenburg (Lucretia Christina van Bochoven 1766), Jan Hendrik Vonk van Lynden (Maria en Petronella van Irhoven 1752) en Willem en Willem Henrik Kroon (Maria van Irhoven 1752).

In de volgende paragrafen categoriseer ik de uitgaven van deze drukkers. Uit een artikel van Kloek en Mijnhardt over boekaanschaaf in Middelburg in het begin van de negentiende eeuw, neem ik een categorisering over van soorten lectuur (Kloek en Mijnhardt 1986: 80). Kloek en Mijnhardt behandelen drukkers die een halve eeuw later opereerden dan de genoemde Utrechtse drukkers. In die halve eeuw deden de roman, het kinderboek, tijdschriften en kranten hun opgang, genres die voor dit onderzoek niet relevant zijn. Wel degelijk relevant is de godsdienstige en politieke stroming die een theoloog of dichter toont in zijn werk: categorie 2 en 8 heb ik daarom nader onderscheiden in subcategorieën. Van academisch drukwerk was in het onderzoek van Kloek en Mijnhardt geen sprake, maar is hier wel relevant. Deze eerste categorie is dus toegevoegd.

5.2 Nicolaas van Vucht

Nicolaas van Vucht (Utrecht, 1714-1755) was drukker en 'boekverkoper by de Jansdam' in Utrecht. Hij was actief als drukker vanaf 1746. Na zijn dood nam zijn weduwe nog enkele jaren de zaken waar.

Onder zijn uitgaven bevond zich ook het lijkdicht dat Lucretia Christina van Bochoven schreef naar aanleiding van het overlijden van stadhouder Willem IV

In de *Short Title Catalogue, Netherlands* (STCN) zijn 56 titels bekend die Van Vucht heeft uitgegeven. Deze zijn als volgt te categoriseren:

1. Academisch drukwerk	0
2. Theologische en stichtelijke lectuur	27
a) uit (de traditie van) de Nadere Reformatie	13
b) algemeen theologisch	14
3. Naslagwerken	4
4. Historische lectuur en biografieën	4
5. Rechtsgeleerdheid	5
6. Geografie en reisbeschrijvingen	0
7. Natuurwetenschappen, biologie	1
8. Dichtwerken (excl. klassieken)	6

a) orangistisch	5	
b) overig	1	
9. Geneeskunde, scheikunde, farmacie		5
10. Klassieke taal- en letterkunde (excl. schoolboeken)		2
11. Toneel		0
12. Politieke geschriften		2
13. Taal en letterkunde (excl. klassieken en schoolboeken)		0
14. Overige / onbekend		0

Het grootste fonds van Nicolaas van Vucht werd dus gevormd door de theologische en stichtelijke lectuur. Nederlandse lezers uit de achttiende eeuw worden traditioneel afgeschilderd als verdiept in een bijbel, prekenbundel of moraliserend geschrift (Kloek en Mijnhardt 1986: 80). De verdeling van de uitgaven door Van Vucht over de verschillende categorieën bevestigt dit beeld. Onder de uitgaven in de eerste categorie bevinden zich vooral veel theologische verhandelingen van predikanten uit de Nadere Reformatie of van theologen die in die traditie wilden staan, zoals Jacobus Koelman, Justus Vermeer en Nicolaus Holtius. De zes uitgegeven dichtwerken zijn, met uitzondering van een gelegenheidsgedicht, alle orangistisch van karakter.

Het dichtwerk van Lucretia Christina van Bochoven past heel goed in het voetiaanse, orangistische profiel van de drukker. Er waren in 1751 echter zo'n tien Utrechtse drukkers met een voetiaans-orangistisch profiel actief. De keuze voor Nicolaas van Vucht lijkt in die zin willekeurig en kan door tal van onbekende, persoonlijke, factoren beïnvloed zijn.

5.3 Abraham van Paddenburg

In 1766 verschenen de andere drie gedichten van Lucretia Christina van Bochoven. Nicolaas van Vucht leefde inmiddels niet meer en Van Bochoven liet haar nieuwe werk drukken door Abraham van Paddenburg.

Abraham van Paddenburg (Utrecht, 1723-1800) stamde uit een boekdrukkersgeslacht dat sinds 1602 werkzaam was in Utrecht. Aanvankelijk was hij gevestigd in de Servetstraat, later in de Choorstraat, in 1763 vestigde hij zich op de Lijnmarkt. Van Paddenburg was een ondernemend man, van 1780 tot 1791 was hij deken van het boekverkopersgilde. In 1771 werd hij benoemd tot academiedrukker. Vanaf die tijd tot het einde van zijn loopbaan in 1790 verzorgde hij al het academisch drukwerk.

De *Short Title Catalogue, Netherlands* (STCN) kent 1161 werken waarvan Van Paddenburg de drukker is. Met dit grote aantal uitgaven was hij een van de meest productieve Utrechtse drukkers uit de achttiende eeuw.

Ook de titels van Van Paddenburg heb ik ingedeeld in diverse categorieën en subcategorieën:

1. Academisch drukwerk		848
2. Theologische en stichtelijke lectuur		92
a) uit (de traditie van) de Nadere Reformatie	49	
b) algemeen theologisch	43	
3. Naslagwerken		29
4. Historische lectuur en biografieën		20
5. Rechtsgeleerdheid		19
6. Geografie en reisbeschrijvingen		6
7. Natuurwetenschappen, biologie		2
8. Dichtwerken (excl. klassieken)		22
a) orangistisch	7	
b) overig	15	
9. Geneeskunde, scheikunde, farmacie		15
10. Klassieke taal- en letterkunde (excl. schoolboeken)		12
11. Toneel		14
12. Politieke geschriften		46
13. Taal en letterkunde (excl. klassieken en schoolboeken)		7
14. Overige / onbekend		29

Het academisch drukwerk beslaat het overgrote deel van Van Paddenburgs publicaties. Van zijn overige uitgaven vormde de theologische en stichtelijke lectuur het grootste fonds, zoals gebruikelijk in de achttiende eeuw. Daarnaast verzorgde hij uitgaven op allerlei gebied, zoals medische verhandelingen, wis- en natuurkundige werken en allerlei dichtkunst. Hoewel Van Paddenburg veel preken en theologische werken uitgaf van predikanten uit de traditie van de Nadere Reformatie, zoals van Petrus Immens, Jacobus van Hinlopen en Nicolaus Holtius, gaf hij ook werken uit van katholieke, lutherse en meer reukelijk gereformeerde theologen. Van Paddenburg zelf was, hoewel hij gereformeerd was, niet zo recht in de leer, gezien het feit dat hij ook toneelwerk uitgaf. Toneel was onder calvinisten traditioneel een zeer discutabele kunstvorm (Schenkeveld–van der Dussen 1997: 69). In tegenstelling tot Van Bochovens eerdere uitgever Nicolaas van Vucht, had de drukkerij van Van Paddenburg geen duidelijk voetiaans profiel. Een groot deel van de politieke, geschiedschrijvende en poëtische werken die hij uitgaf is weliswaar prinsgezind, een eveneens groot deel is anti-orangistisch van toon. Een opvallend gegeven in dit kader is dat Van Paddenburg als drukkersmerk, dat op al zijn publicaties is afgebeeld, het wapen en de wapenspreuk van het huis van Oranje Nassau gebruikte: *Je Maintiendrai*.

In het geval van Van Bochovens *Dankzegginge aan den wel-edelen groot-achtbaaren heere mr. Hendrick van Asch van Wijck* speelde waarschijnlijk ook mee dat de lijkzangen, waarvoor de schrijfster Van Asch van Wijck bedankt, eveneens zijn uitgegeven bij Abraham van Paddenburg. Deze *Dankzegginge* is Van Bochovens eerste uitgave na de dood van haar vorige drukker. Het is aannemelijk dat ze om allerlei praktische redenen haar volgende uitgaven ook door Van Paddenburg liet verzorgen.

Wat Van Bochovens keuze voor deze uitgeverij ook bepaald zou kunnen hebben, is de bekendheid ervan. Het geslacht Van Paddenburg was al anderhalve eeuw als drukker

werkzaam in Utrecht en Abraham van Paddenburg was ook zeer productief. Die geschiedenis en productiviteit resulteerden vanzelfsprekend in een grote naamsbekendheid.

5.4 Jan Hendrik Vonk van Lynden

Jan Hendrik Vonk van Lynden (geboorteplaats en –jaar onbekend, gestorven in Utrecht, 1756) was drukker, uitgever en boekverkoper ‘op het Oude Kerkhoff’ in Utrecht, het huidige Oudkerkhof. Hij was actief als drukker tussen 1736 en 1756. In 1752 verzorgde hij de uitgave van de gedichten van Maria en Petronella van Irhoven ter gelegenheid van de dood van Willem IV.

In de *Short Title Catalogue, Netherlands* (STCN) zijn 79 titels van Vonk van Lynden bekend. Deze titels heb ik ingedeeld in diverse categorieën en subcategorieën:

1. Academisch drukwerk		0
2. Theologische en stichtelijke lectuur		31
a) uit (de traditie van) de Nadere Reformatie	22	
b) algemeen theologisch	9	
3. Naslagwerken		4
4. Historische lectuur en biografieën		3
5. Rechtsgeleerdheid		9
6. Geografie en reisbeschrijvingen		1
7. Natuurwetenschappen, biologie		1
8. Dichtwerken (excl. klassieken)		16
a) orangistisch	13	
b) overig	3	
9. Geneeskunde, scheikunde, farmacie		2
10. Klassieke taal- en letterkunde (excl. schoolboeken)		1
11. Toneel		0
12. Politieke geschriften		8
13. Taal en letterkunde (excl. klassieken en schoolboeken)		0
14. Overige / onbekend		3

De theologische en stichtelijke lectuur vormde dus ook het grootste fonds van de drukkerij van Vonk van Lynden. Onder de uitgaven in de eerste categorie bevinden zich vooral veel theologische verhandelingen van predikanten uit de Nadere Reformatie of van theologen die in die traditie wilden staan. Het gaat om schrijvers als Voetius, Jodocus van Lodenstein, Petrus van Laan en vertalingen van John Owen.

Het merendeel van de uitgegeven politieke geschriften was prinsgezind van karakter. Daarnaast gaf Vonk van Lynden veel orangistische dichtwerken uit die vaak religieus gekleurd waren, zoals van Sara Maria van Zon en van de gezusters Van Irhoven. Met hun voetiaans-orangistische toon passen Petronella en Maria van Irhoven uitstekend tussen Vonk van Lyndens overige uitgaven.

Dat het werk van de Van Irhovens uitgegeven is bij Vonk van Lynden, had waarschijnlijk niet alleen te maken met hun overeenkomstige religieuze en politieke overtuigingen,

maar ook met het gegeven dat hij voor de familie een vertrouwde naam was. Hun vader, professor Wilhelmus van Irhoven, gaf in 1738 en 1744 preken uit bij Vonk van Lynden.

5.5 Willem en Willem Henrik Kroon

Het tweede werk van Maria van Irhoven, het aanbevelende gedicht bij de toespraak van Petrus Wesseling uit 1752, werd uitgegeven bij de Utrechtse drukkers Willem (Utrecht, 1690-1763) en Willem Henrik Kroon (Utrecht, 1722, sterfjaar onbekend). Vader en zoon waren actief tussen 1745 en 1773, eveneens op het Oudkerkhof.

De *Short Title Catalogue, Netherlands* kent 39 uitgaven van hen, die als volgt te categoriseren zijn:

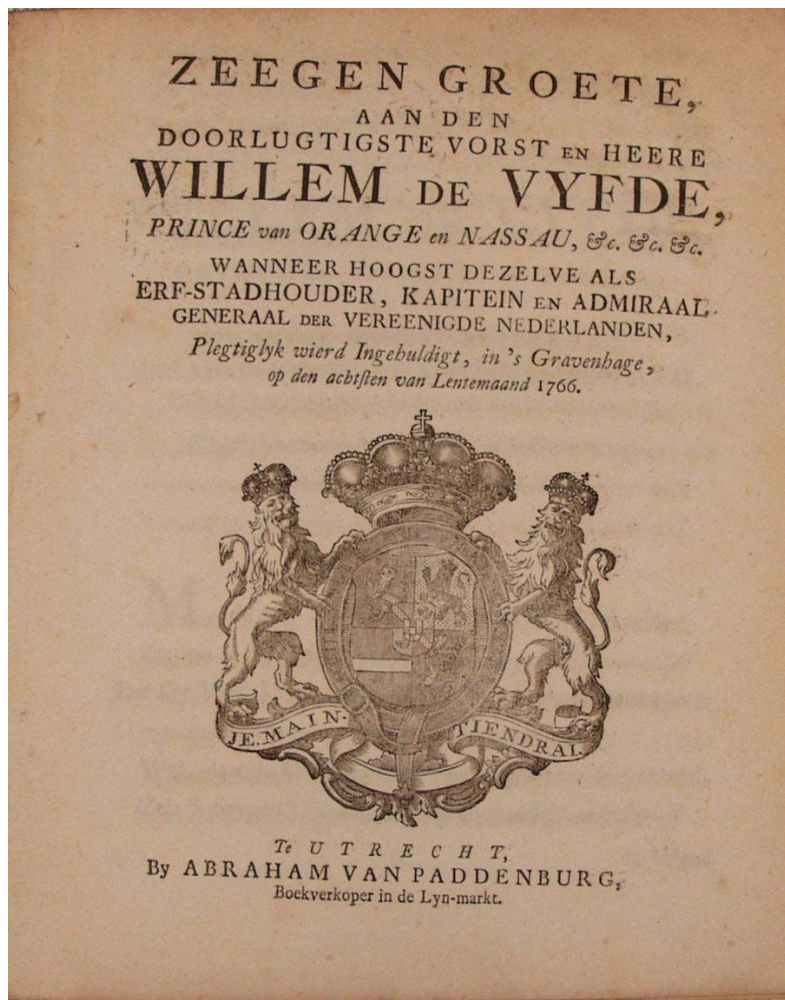
1. Academisch drukwerk		0
2. Theologische en stichtelijke lectuur		7
a) uit (de traditie van) de Nadere Reformatie	2	
b) algemeen theologisch	5	
3. Naslagwerken		4
4. Historische lectuur en biografieën		10
5. Rechtsgeleerdheid		3
6. Geografie en reisbeschrijvingen		0
7. Natuurwetenschappen, biologie		0
8. Dichtwerken (excl. klassieken)		6
a) orangistisch	3	
b) overig	3	
9. Geneeskunde, scheikunde, farmacie		1
10. Klassieke taal- en letterkunde (excl. schoolboeken)		1
11. Toneel		1
12. Politieke geschriften		2
13. Taal en letterkunde (excl. klassieken en schoolboeken)		4
14. Overige / onbekend		0

Een opvallend gegeven is dat niet de theologie, maar de historische lectuur het grootste fonds vormde. Hoewel vader en zoon Kroon twee theologische werken uitgaven van schrijvers uit de traditie van de Nadere Reformatie, gaven ze ook lutherse en meer vrijzinnige geschriften uit. De drukkers zelf waren de evangelisch-lutherse geloofsovertuiging toegedaan. De drukkers waren daarnaast duidelijk orangistisch georiënteerd: de politieke en historische geschriften en enkele dichtwerken zijn prinsgezind van toon.

Het is opmerkelijk te noemen dat het gedicht van de gereformeerde Maria van Irhoven, behorend bij de toespraak van Petrus Wesseling, bij lutheranen is uitgebracht.

De toespraak en het gedicht lijken slechts gedeeltelijk tussen de overige uitgaven van de drukkers te passen. Waarschijnlijk heeft Petrus Wesseling, die immers de hoofdauteur was van de uitgave waarin haar gedicht is opgenomen, de drukkerij gekozen. Wesseling behoorde zelf overigens evenmin tot de evangelisch-lutherse gemeente. Hij was hoogleraar in de geschiedenis en stond in een goed blaadje bij de Oranjefamilie. Zijn

werk paste in die zin uitstekend in het relatief grote historische fonds van de prinsgezinde drukkers.

Titelblad *Zeegen groete* met daarop het drukkersmerk van Abraham van Paddenburg

6. Utrecht in de achttiende eeuw

6.1 Utrecht en de stadhouders

In 1674 hadden de staten van Holland en Zeeland het stadhouderschap erfelijk verklaard voor nakomelingen van stadhouder Willem III. Deze overleed in 1702 kinderloos en de Staten besloten geen opvolger te benoemen. Tot dan toe gold in Utrecht het regeringsreglement uit 1674, dat de stadhouder alle feitelijke macht gaf over het bestuur van de stad en provincie: hij bepaalde wie burgemeester, schep en vroedschapslid zou worden (Van Hulzen 1994: 86). Het regeringsreglement uit 1674 werd ingeruild voor 'Ware Vrijheid' van de regenten: godsdienstige en intellectuele vrijheid enerzijds, anderzijds een gespreide macht in plaats van een absolute machthebber (Israel 2001: 1097). Evenals in het Eerste Stadhouderloze Tijdperk, dat duurde van 1650 tot 1672, vulde de Utrechtse vroedschap zichzelf aan via coöptatie. In 1615 was besloten dat politieke functies alleen vervuld konden worden door lidmaten van de gereformeerde kerk die in enige materiële welstand verkeerden (De Bruin e.a. 2003: 297). Behalve rechtzinnig gereformeerde vroedmannen, waren er ook meer rekkelijk gelovigen in de vroedschap. Het Tweede Stadhouderloze Tijdperk duurde van 1702 tot 1747 (De Bruin e.a. 2008: 68).

De in 1711 geboren Willem Karel Hendrik Friso groeide op aan het stadhouderlijk hof in Leeuwarden. In 1734 trad de stadhouder in het huwelijk met de Engelse prinses Anna van Hannover. De stadhouder stond in Europa bekend als een orthodox verdediger van het protestantisme. Koning George II, Anna's vader, voerde een overtuigd anti-rooms beleid en om die reden was het huwelijk voor hem een gunstige verbintenis tussen zijn koninkrijk en de Republiek (Schutte 1999: 36).

Door erfopvolging was Willem IV bij zijn geboorte al erfstadhouder van Friesland, later volgden Groningen, Drenthe en Gelderland. In de overige gewesten voerden regentencolleges het bewind (Israel 2001: 1094). Vanaf de jaren 1730 ontstond onder de bevolking een grote afkeer van de regenten. De regenten 'vormden een hooghartige, gesloten en bijna almachtige groep. Hun werd verweten weinig aandacht te schenken aan het lot van de burgers, slachtoffers van een ongunstig economisch tij, van dure prijzen, hoge belastingen en werkeloosheid. De geslotenheid van de regentengroep ergerde in het bijzonder de burgerij die in sociaal aanzien direct onder hen stond.' (Schutte 1999: 40). De schuld voor allerlei misstanden werd bij de regenten gelegd. Het orangisme herleefde: men verlangde naar een sterke leider die gepersonifieerd werd door een Oranje-stadhouder. Tegenover het veelgebruikte argument van de republikeinen dat de Republiek haar grootste welvaart kende tijdens het Eerste Stadhouderloze Tijdperk, konden de oranjegezinden nu stellen dat het met de handel en

nijverheid in het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk bergafwaarts ging (Israel 2001: 1097). Toen in april 1747 de Franse troepen de Republiek binnendrongen tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog, ontstond er grote paniek in het land. Deze paniek werd door de prinsgezinden aangegrepen voor een actie tegen de regenten. In mei 1747 werd de prins verheven tot stadhouder van Zeeland, Holland, Utrecht en Overijssel.

De Staten-Generaal stelden Willem IV aan tot kapitein-generaal en admiraal. In Utrecht werd het regeringsreglement uit 1674 heringevoerd (Struick 1971: 244), waarin onder andere besloten was dat het stadhouderschap erfelijk was en dat de stadhouder besliste over de samenstelling van de Utrechtse vroedschap. Willem IV paste het regeringsreglement direct toe: hij ontsloeg vier leden van de vroedschap. De anti-orangistische regenten werden vervangen door trouwe orangisten en de regenten kregen minder machtsmiddelen. Ook liet Willem IV het stadhouderschap erfelijk verklaren in de vrouwelijke lijn. Door deze maatregelen vergrootte en bestendigde hij zijn macht stelselmatig in Utrecht en in de andere gewesten (Potjewijd 1970: 53).

In 1747 bracht de nieuwe stadhouder een bezoek aan de stad. Hij werd groots ontvangen met klokgelui, een defilé en een taptoe. De Utrechtse studenten boden Willem IV een vuurwerk aan op de Neude en de stadhouder werd in de Dom toegesproken door de burgemeester en enkele hoogleraren (Graafhuis 1965: 12-14). Nu alle macht in handen was van de vertegenwoordiger van de stadhouder, betekende Utrecht politiek gezien niet veel. Economisch kende Utrecht echter een bloeiperiode onder de regering van Willem IV (Struick 1971: 244).

Prins Willem Karel Hendrik Friso, stadhouder Willem IV, overleed in 1751. In Utrecht luidden acht dagen lang de klokken. De Gorkumse regent Van Bleyswijk noteerde in zijn memoires dat het volk 'met heete tranen dit onherstelbaar verlies beschreit' heeft (geciteerd in Schutte 1999: 44). In zijn *Biographisch woordenboek der Nederlanden* stelt Van der Aa vast dat Willem IV een zeer geliefd vorst was; het hele volk rouwde om zijn dood.

Rond zijn dood en begrafenis verschenen tientallen 'lofreden, grafgedichten, lijkcyphren, treurzangen' (Van der Aa 1877: 255), zoals die van Lucretia Christina van Bochoven en de gezusters Van Irhoven. Een groot deel van de titels van deze rouwklachten suggereert dat de Republiek massaal treurde om het verlies van haar stadhouder: er wordt gesproken van 'Neerlands treurgalmen', 'Nederlant in rouw', 'Holland in den rouw', 'de traanen eenes volks'. 'Heel Neêrland en haar dugtend Staetsgebouw,/ Deelt in Uw smart, en kleed zich in den rouw' en 'ô wee! rampzalig Land / Gy moet Uw trouwe Schutsheer derven!', dichtte Maria van Irhoven in haar *Rouklagt*. Lucretia Christina van Bochoven schreef: 'Zyn Doot bragt 't gantsche Land in Rouw'.

Schutte meent echter dat er geen enkele aanleiding was tot emotionele tonelen. De opvolging was immers vastgesteld (Schutte 1999: 44). Ook Japikse (1938: 128) schrijft: 'Zijn heengaan wekte geen groot leed.'

In 1748 had Willem IV zijn erfopvolging veilig gesteld door vast te leggen dat in het geval van minderjarigheid van zijn opvolger bij zijn overlijden, zijn vrouw als regentesse zou mogen fungeren onder de titel 'Gouvernante' (Potjewijd 1970: 39). Deze maatregel werd bij het overlijden van de stadhouder in 1751 in praktijk gebracht. Anna van Hannover bleef achter met een dochter van acht en een zoon van drie jaar. In 1754 had Anna een voogdijregeling tot stand gebracht, die haar zoon de uitoefening van zijn stadhouderlijke rechten verzekerde, ook wanneer zij voor de meerderjarigheid van de prins zou komen te overlijden. Na de dood van Anna in 1759 nam haar raadsheer Brunswijk de voogdij waar. Tussen 1751 en 1766 bleef het stadhouderschap slapend. In 1766 werd prins Willem V achttien jaar en op 8 maart werd hij in Den Haag 'met zeldzame vreugde en pracht in zijne hooge waardigheden' ingehuldigd als erfstadhouder van de Republiek (Van der Aa 1877: 256). Te dezer gelegenheid verschenen opnieuw tientallen gedichten, waaronder een gedicht van Lucretia Christina van Bochoven. Op 8 juli 1766 deed de stadhouder onder gejuich zijn intocht in Utrecht. Ook hij werd door de studenten verwelkomd met vuurwerk en werd toegesproken in de Dom door hoogleraren. Naar aanleiding van deze gelegenheid verschenen enkele gedichten, zoals een vreugdezang van Van Bochoven, waarin ze de Zon der Gerechtigheid aanroept haar te verlichten om haar lied te zingen: 'O Zon! u gloeiende Incarnaat / Doe Utrechts Luyster schooner glimmen: Zon der Gerechtigheyd daal neer!'. Stadhouder Willem V kende een zeer onrustige regeringstijd. In 1795 vluchtte hij naar Engeland en kwam Napoleon aan de macht in de Republiek.

6.2 God, Neerland en Oranje

De stad Utrecht vormde, ook in de achttiende eeuw nog, het geografisch middelpunt van de Nadere Reformatie, een stroming in de gereformeerde kerken die de nadruk legde op de persoonlijke doorleving van het geloof. Dat de stad deze plaats innam, kwam vooral doordat Gisbertus Voetius tientallen jaren werkzaam was in Utrecht als hoogleraar in de godgeleerdheid. Voetius (1589-1676), bijgenaamd 'de paus van Utrecht', kan worden beschouwd als voorman van de Nadere Reformatie (Van Lieburg 1989: 12).

De Utrechtse vroedschap was sterk voetiaans gekleurd, zeker nadat stadhouder Willem IV in 1747 de macht kreeg. Niet zelden maakte een vroedman ook deel uit van de gereformeerde kerkenraad. De Utrechtse theologische faculteit was eveneens een orthodox bolwerk. Niet zo verwonderlijk, aangezien de vroedschap het bestuur van de academie vormde. Er waren nauwe banden tussen de academie en de gereformeerde

kerkenraad (De Bruin e.a. 2008: 59). Met name tijdens perioden van politieke crisis werd deze nauwe band tussen politiek, godsdienst en maatschappelijke orde duidelijk zichtbaar (Van Rooden 1996: 26).

In de veertiger jaren deed het 'orangistisch voetianisme' zijn opgang (Struick 1971: 239). Gereformeerde gelovigen voelden zich verbonden met het Oranjehuis, meer in het bijzonder met de stadhouder, om religieuze redenen. Bevindelijk gereformeerde predikanten 'onderstreepten graag de bijzondere band tussen God en Nederland (en Oranje) en zagen Nederland soms als een uitverkoren volk, een tweede Israël, of, iets prozaïscher maar even apart, als een 'gespikkelde vogel onder de vogelen'.' (Van Sas 1989: 473). De gereformeerde theologie sprak van een verbond tussen God en samenleving. Het verbond tussen God en de Republiek was duidelijk zichtbaar, de gereformeerde kerk was immers 'een planting Gods' in de Nederlanden. De stadhouder had, als beschermer van de gereformeerde kerk, deel aan dit verbond tussen God en samenleving. 'God, Neerland en Oranje' vormden in de achttiende eeuw een trits op inhoudelijke gronden: 'God is vooral de God van Nederland, Die Zich in en door de Nederlandse geschiedenis heen heeft gemanifesteerd. Nederland is een bijzondere, door God verkoren natie, met een eigen taak en roeping. Het Oranjehuis heeft een onuitwisbare rol vervuld in de door God geleide, Nederlandse geschiedenis.' (Van Eijnatten 1993: 459). Stadhouder Willem IV was gereformeerd, 'met groote verdraagzaamheidszin jegens andersdenkenden' (Japikse 1938: 128) en werd door rechtzinnig gereformeerden op handen gedragen. Datzelfde gold voor de diepgelovige Willem V.

Onder gereformeerde burgervrouwen uit welvarender milieus was niet zelden sprake van 'een zwaar mystiek bevindelijk calvinistisch orangisme' (Schutte 1999: 113). Ook in de gedichten die verschenen op hoogtijdagen kwam deze verbondenheid tussen God, de Republiek en Oranje naar voren: Van Irhoven sprak van een ramp die 'Kerk en Staet' trof bij het overlijden van Willem IV. Het driejarig zoontje van de pas overleden stadhouder werd toegevoegd dat hij de 'God Zyner Vaad'ren' moest volgen: 'God wil U tot 's Lands heyl bekwamen, / En doe in 't Vorstelyke Kroost, / U lange vinden vreugde en troost! / Hier op soo segt gansch Neêrland *Amen*.' (Van Bochoven). Maria van Irhoven dichtte in een strofe over Gods zegen over de jeugd van het jonge prinsje en 't recht Orangebloed / Het bloed, 't welk speelt door alle uwe ad'ren'. In haar gedicht ter gelegenheid van de inhuldiging van Willem V verbindt Lucretia Christina van Bochoven eveneens God, kerk en land met elkaar: 'Gun dat ik U toewensch Godts heil, Zyn gunst, Zyn zeegen/ Hy zy Uw Raadt! Uw Hulp! Hy leide U in die weegen / Die Hem behaag'lyk zyn, en nut voor Kerk en Land, / Hy schenke U Davids hert, en Salomons verstand!'

7. Schrijvende vrouwen in de achttiende eeuw

7.1 Aanleg, studie en vrije tijd

In de vroegmoderne tijd golden er drie voorwaarden voor het schrijverschap: een schrijver diende te beschikken over aanleg, studie en vrije tijd (De Jeu 2000: 15). In haar bundel *Debora in vier zangen*, verschenen in 1769, schrijft de dichteres Anna van der Horst in de narede dat er vrouwen zijn, 'van de natuur [...] gevormd om schrijfsters te zijn'. Er zijn ook vrouwen die beschikken over vrije tijd, die niet zijn 'overkropt met de bezigheden, waarmede een kindervol gezin u omringt'. Voor dames die in beide categorieën vielen, was 'letteroefening' wenselijk (geciteerd in Schenkeveld-van der Dussen 1997: 33).

Wanneer een vrouwelijke auteur haar schrijverschap wilde ontwikkelen, moest ze behoren tot een welgestelde en cultureel gevormde familie. De voorwaarden studie en vrije tijd waren immers 'vrijwel alleen beschikbaar voor mensen uit de hogere sociale milieus, en op enkele uitzonderingen na behoren alle Nederlandse schrijvers tot die groep' (Schenkeveld-van der Dussen 1997: 48).

De eerste voorwaarde, aanleg, hing niet zozeer samen met man- of vrouw-zijn: er was sprake van aanleg, of niet. Aanleg werd overigens eerder gedefinieerd als 'ijverlust' of natuurlijke neiging, dan als goddelijke gave (Schenkeveld-van der Dussen 1997: 33).

Over de 'letteroefening', de studie, zegt Anna van der Horst: 'Onder het woord letteroefening, of leerzucht versta ik niet alleen hetgeen de vrouwen als Christenen ter zaligheid, zowel als de mannen behoren te weten: maar ook de kennis der talen, geschiedenissen, wijsbegeerte enz. Ter verkrijging van welke ten minsten een middelmatige geest vereist wordt.' (Schenkeveld-van der Dussen 1997: 33). Bij het studieaspect waren vrouwen sterk in het nadeel. Meisjes uit de betere kringen bezochten na de lagere school de Franse school. In de meisjesklassen werden de leerlingen niet zozeer voorbereid op een beroep, maar lag de nadruk op een beschaafde opvoeding: kennis van de Franse taal, handwerkvaardigheid, algemene ontwikkeling, beschaafde conversatie en etiquette. Op een enkele school kregen de meisjes ook les in de Latijnse taal.

De Latijnse school, die leerlingen voorbereidde op de universiteit, was niet voor meisjes toegankelijk. 'Zoals bij veel van dit soort beperkingen was er geen sprake van een formeel verbod: het gebeurde gewoon niet.' (Kloek en Mijnhardt 2001: 271). Geleerdheid was een exclusief mannendomein, de culturele en literaire wereld was maar beperkt toegankelijk voor de vrouw. De opvatting was dat mannen en vrouwen van nature weliswaar gelijk waren, begiftigd met dezelfde intellectuele mogelijkheden, maar man en

vrouw hadden ieder een eigen taak. De taak van de vrouw lag niet in de eerste plaats in het publieke leven (Kloek en Mijnhardt 2001: 245). Mannen die op de Latijnse school gegaan waren, waren veelal in staat Latijn en Grieks te lezen en waren op de hoogte van de oude geschiedenis en mythologie, vaardigheden en kennis die in de achttiende eeuw onontbeerlijk waren voor een literaire loopbaan. Vrouwen die wilden schrijven, moesten kennis van de literaire conventies dus op andere manieren verwerven dan hun mannelijke collega's. Soms kregen ongehuwde vrouwen les van een privédocent, soms studeerden ze zelf op de Latijnse taal en de klassieke mythologie. Van groot belang was dus 'een stimulerende en niet te vergeten financieel draagkrachtige omgeving' (Schenkeveld-van der Dussen 1997: 33).

Over de derde voorwaarde, vrije tijd, beschikten alleen vrouwen die geen huishouden bestierden, bijvoorbeeld als ze nog niet getrouwd waren en hun moeder de leiding over het huishouden had. Jonge vrouwen beoefenden de dichtkunst om een zinvolle invulling aan hun tijd te geven. Vrouwen met een gezin hadden nauwelijks tijd zich aan de literatuur te wijden. Vroegmoderne schrijfsters waren dan ook het meest actief in hun ongehuwde periode, na het trouwen eisten andere zaken hun aandacht. De vrouwen die na hun trouwen nog tijd vonden te schrijven, werden in het huishouden vaak ondersteund door personeel.

Het dichterschap gold voor vrouwen 'als uiting van een verfijnde opvoeding en gepaste ontspanning' (Schenkeveld-van der Dussen 1997: 40). In 1720 publiceerde Lambert Bidloo zijn *Panpoëticon Batavum*, een overzicht van alle Nederlandse dichters en dichtersessen van de laatste anderhalve eeuw. Hierin schrijft hij dat de lasten van het huishouden zo nu en dan ontspanning vereisen. Beter dan hun vrije tijd te besteden aan dansen, dobbelen of liefdesaffaires kunnen vrouwen zich aan de dichtkunst wijden: 't Is eerlijk Tyd-verdryf, 't welk konst verknogt aan deugd' (geciteerd in Schenkeveld-van der Dussen 1994: 12).

Voor de meeste vrouwen was het schrijven niet meer dan een verantwoorde, rolbevestigende manier om te ontspannen. Hun gedichten leverden niets op, ze werden immers niet betaald, voor een uitgave moest zelfs geld betaald worden. Vrouwen speelden over het algemeen geen voortrekkersrol in het literaire leven, ze dienden veelal als 'steun of sieraad' voor de man (De Jeu 2000: 21). Het was geen probleem als vrouwen wilden schrijven, zolang het hen niet van hun eigenlijke werk afhield: het huishouden.

Een staande uitdrukking in de achttiende eeuw was 'Nulla eloquens casta': een kuise vrouw kan niet welsprekend zijn. Vaak meldden de schrijfsters verontschuldigd bij hun gedichten dat het schrijven niet ten koste ging van hun eigenlijke bezigheden. Ook refereerden ze vaak aan eerdere schrijfsters, daarmee gaven ze aan steun te zoeken op

een soms moeilijke weg. De schrijfsters beschouwden zichzelf dan ook niet als kunstenaars. 'Ze maakten hun liederen, hun levensbeschrijvingen, hun gedichten omdat er vanuit een bepaalde kring vraag naar was of omdat ze er wel eens behoefte aan hadden iets voor zichzelf op te schrijven' (Schenkeveld-van der Dussen 1997: 7).

7.2 Het literaire leven

De thematiek in het werk van vrouwen hing vaak samen met het huiselijk leven: het schrijven in een eigen werkkamer, het huishouden, het gezinsleven (Schenkeveld-van der Dussen 1997: 9-12). Veel gedichten droegen een uitgesproken religieus karakter. Christelijke deugden als nederigheid, gehoorzaamheid en naastenliefde werden als typisch vrouwelijk beschouwd.

In de loop van de zeventiende eeuw waren vrouwen steeds vaker over politieke aangelegenheden gaan schrijven. Het ging dan vaak om gelegenheidspoëzie met een traditionele inslag. Meestal werd het belang van eendracht en vaderlandsliefde benadrukt, er werd niet zozeer een felle politieke overtuiging uitgedragen. In de loop van de achttiende eeuw neemt het Oranjesthuis een steeds belangrijker plaats in de bundels van vrouwen in (Van Gemert 1994: 71).

Wat stijl betreft lijkt er niet zo veel specifiek vrouwelijks aan de gedichten te vinden. De schrijfsters laten, evenals hun mannelijke mededichters, 'zien dat ze de verstechniek goed beheersen, ze maken bekwaam gebruik van de klassieke stijlmiddelen en bouwen hun teksten volgens de regels van de retorica op. Ook voegen ze soms, zoals dat in de zeventiende en achttiende eeuw gebruikelijk was, een snufje mythologie toe aan hun teksten, al komen de meesten niet veel verder dan de obligate vermelding dat de dichtergod Apollo op de muzenberg Helicon zetelt. Zo bekeken doen ze eenvoudigweg mee aan de officiële literatuur en demonstreren ze dat ze daar net zo goed als iedereen een plaats verdienen.' (Schenkeveld-van der Dussen 1997: 3). Het werk van vrouwen kende echter meestal een 'amateurstatus' en werd door mannen niet als concurrerend beschouwd. De serieuze kritiek bleef nagenoeg altijd uit.

In de literaire instituties namen vrouwen een bescheiden plaats in. Wanneer vrouwen lid waren van een dichtgenootschap, wat overigens zelden voorkwam, ging het meestal om een honorair lidmaatschap op afstand: de schrijfsters voldeden slechts aan hun financiële verplichtingen. In het geval van sommige schrijfsters die gevraagd werden lid te worden, ging het een genootschap duidelijk meer om hun aanzien dan om hun prestaties.

8. Gender en het literaire systeem

Vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw groeide in de cultuurwetenschappen de aandacht voor gender (Buikema 1993: 18). Gender is niet, zoals sekse, een biologisch gegeven, maar een sociaal of cultureel begrip: 'het betreft hier de culturele *betekenissen* die geslachtsverschillen op onderscheiden tijden en plaatsen hebben en de manier waarop zulke verschillen worden verwoord en in wetenschappelijke en andere praktijken hun sporen nalaten.' (Leezenberg en De Vries 2005: 216). In de literatuurwetenschap en neerlandistiek werd in eerste instantie vooral het beeld van de vrouw in de literatuur onderzocht. Later werd de blik ook gericht op het literaire systeem, de literaire kritiek en de literatuurgeschiedschrijving (Meijer 1991: 185).

De overtuiging groeide dat het literaire systeem werkt vanuit een binaire oppositie, waarin de man de norm is en de vrouw 'de ander'. Meijer schrijft dat gender in het literaire veld geen gegeven is, maar geconstrueerd wordt in sociale en politieke verhoudingen. Gender wordt gedefinieerd in termen van macht. 'Het literaire veld produceert op die manier steeds mannelijke gecanoniseerde 'groten', mannelijke 'leiders' en vrouwelijke 'volgers', machtige mannelijke critici en 'verdienstelijke' vrouwelijke auteurs die – de geschiedenis toont het ondubbelzinnig aan - vroeg of laat beoordeeld worden als tweederangs tenzij ze de positie weten te bereiken van uitzondering die de regel bevestigt.' (Meijer 1997: 201).

Vanaf de jaren 1970 stond het concept canon ernstig ter discussie. Steeds meer drong zich de visie op dat het proces van canonvorming voornamelijk bepaald werd door buitentekstuele factoren, en niet zozeer door de literaire kwaliteiten van de teksten (Brillenburg Wurth en Rigney 2006: 352). De canon leek vooral gevormd door politieke en sociaal-culturele in- en uitsluitingsmechanismen. De canon is 'geen natuurlijk gegeven, maar een constructie. Ze berust op afspraken, en kan dus steeds worden bijgesteld, bijvoorbeeld aan de hand van de 'vrouwelijke' visie of aan de hand van een nieuwe, meer uitgebreide peiling, die laat zien hoe veel méér er aan de hand was dan wat is doorgegeven naar een volgende eeuw.' (Gelderblom en Musschoot 2000: 157). Werken van vrouwelijke schrijfsters zouden dus nauwelijks gecanoniseerd zijn omdat in het proces van canonvorming uitgegaan werd van een mannelijke norm.

Vanuit de ontstane opvattingen over gender in het literaire systeem verschenen publicaties over tot dan toe onbekende teksten van vrouwen. Deze teksten werden vaak niet, of althans niet in de eerste plaats, gerelateerd aan soortgelijk werk van mannen, maar werden met elkaar vergeleken. 'Het gaat hier dus niet om de toevoeging van de biografie en het werk van de vrouwelijke kunstenaars en/of historische figuren aan de

mannelijke canon maar om een politieke onverschilligheid ten opzichte van de mannelijke normen omtrent wat mooi, interessant en belangrijk is.' (Buikema 1993: 22). De algemeen geldende mannelijke normen werden dus ter discussie gesteld door er een vrouwelijk subject tegenover te zetten.

Het verschijnen van *Met en zonder lauwerkrans* (1997), een overzicht van schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd, bracht de vraag met zich mee of deze vrouwen dan zulke briljante schrijfsters waren. Bij het stellen van deze vraag wordt uitgegaan van het idee dat er zoiets bestaat als een min of meer definitieve canon met daarin literaire werken van onbetwiste en universele kwaliteit, en dat slechts werken die daar tussen passen de aandacht verdienen. Echter, 'de velden zijn wit om te oogsten als het gaat om vrouwelijke auteurs. Het gaat er dan niet om, dat er onvermoede schatten van schoonheid te vinden zouden zijn. [...] Maar zoals er in het moderne literatuurwetenschappelijke onderzoek plaats is voor studies over tal van auteurs die tegenwoordig door niemand meer spontaan gelezen worden, maar hun belang hebben in het totale beeld van het literaire leven van vroeger, zo hoort er ook onderzoek gedaan te worden naar de aard en de functie van literatuur van vrouwen. En als bonus krijgt men dan zeker ook teksten onder ogen die de moeite van het lezen alleszins waard zijn, al was het maar omdat ze de gelegenheid geven tot een ontmoeting met hoogst interessante vrouwen uit het verleden.' (Schenkeveld-van der Dussen 1994: 26-27).

9. Ten slotte

9.1 Conclusie

In de eerste hoofdstukken van deze scriptie heb ik met behulp van archief- en literatuuronderzoek geprobeerd een beeld te schetsen van het leven en werk van drie Utrechtse schrijfsters: Lucretia Christina van Bochoven, Petronella van Irhoven en Maria van Irhoven. Vervolgens heb ik in kaart gebracht wat hun drukkers zoal uitgaven en in hoeverre het werk van de schrijfsters daarin paste. Hierna heb ik een beeld geschetst van het politieke en godsdienstige klimaat in Utrecht in de achttiende eeuw, en het literaire leven van vrouwen. Als laatste heb ik het voorafgaande onderzoek in een breder kader geplaatst van aandacht voor en onderzoek naar gender in het literaire systeem. In deze slotbeschouwing wil ik antwoord geven op de vragen die in de inleiding gesteld zijn: uit wat voor milieu kwamen de schrijfsters? Wat publiceerden ze, wat waren thema's in hun werk en hoe werd hun werk gewaardeerd? Waarom kozen ze voor een bepaalde drukker? Wat was hun positie in het literaire veld van de achttiende eeuw? En waarom zijn dit relevante vragen?

Lucretia Christina van Bochoven leefde in een welvarend milieu en had waarschijnlijk veel vrije tijd om te studeren en schrijven, maar toonde zich daar bescheiden onder conform het heersende bescheidenheidstopos. Haar liefde voor het Oranjehuis gaf stof voor haar werk, dat een uitgesproken religieus karakter draagt. Van Bochoven lijkt een voorbeeldige achttiende-eeuwse schrijfster geweest te zijn die met het schrijven van haar vier lange gedichten een verantwoorde, rolbevestigende ontspanning vond. De keuze om haar werk uit te geven bij de drukkers Nicolaas van Vucht en Abraham van Paddenburg lijkt arbitrair te zijn geweest. Weliswaar gaven deze beide drukkers soortgelijk werk uit, maar datzelfde gold voor verschillende andere Utrechtse drukkers.

Ook Petronella van Irhoven leefde in een welvarend milieu dat voetiaans en orangistisch gekleurd was. Het achtregelige *Grafschrift*, dat gepubliceerd werd met een langer gedicht van haar zus Maria, is haar enige werk.

Dat deze uitgave verzorgd werd door de drukker Jan Hendrik Vonk van Lynden had waarschijnlijk niet alleen te maken met hun overeenkomstige religieuze en prinsgezinde overtuiging, maar ook met het gegeven dat Petronella's vader al eerder zijn preken uitgaf bij Vonk van Lynden.

Maria van Irhoven kwam uit hetzelfde welvarende, calvinistisch-orangistische milieu als haar zus Petronella. Haar eerste lange gedicht werd, samen met het gedicht van haar zus Petronella, uitgegeven bij Vonk van Lynden. Haar tweede werk was een aanbeveling in

dichtvorm, behorend bij een toespraak van Petrus Wesseling naar aanleiding van het overlijden van stadhouder Willem IV. Dit gedicht werd uitgegeven door de Utrechtse drukkers Willem en Willem Henrik Kroon. Willem en Willem Henrik Kroon waren luthers. De keuze voor deze drukkerij zal waarschijnlijk gemaakt zijn door Wesseling, de hoofdauteur van de uitgave, wiens geschiedkundige werk uitstekend paste tussen de overige uitgaven van de drukkers. Dat ze meewerkte aan een publicatie bij deze drukker, laat zien dat ze niet anti-luthers was.

In secundaire literatuur komt het werk van de Van Irhovens helemaal niet, en dat van Van Bochoven slechts een keer voor. Kennelijk werden de gedichten, voor zover ze al bekend waren, door contemporaine critici niet serieus genomen. De negentiende-eeuwse letterkundige Van der Aa, die als enige een gedicht van Van Bochoven noemt in zijn overzicht, laat zich negatief uit over haar werk.

Met het religieuze karakter en de orangistische toon van hun werk, lijken Van Bochoven en de gezusters van Irhoven helemaal te passen tussen andere achttiende-eeuwse schrijfsters. Zoals bij veel vrouwelijke Renaissance-auteurs, hing ook in het werk van deze schrijfsters de thematiek samen met het gezinsleven. Uitgebreider dan hun mannelijke collega's staan de dames stil bij de achterblijvende vrouw, kinderen en moeder van de overleden stadhouder Willem IV, of bij het aanstaande huwelijk van Willem V. Met het citeren van Latijnse spreuken toont Van Bochoven haar kennis van de Latijnse taal en daarmee haar geleerdheid. Lucretia Christina van Bochoven en Maria van Irhoven refereren in hun werk kort aan de klassieke mythologie en demonstreren daarmee behalve hun geleerdheid ook dat ze op de hoogte zijn van de geldende literaire conventies. Dat blijkt ook uit het bescheidenheidstopos dat Lucretia Christina van Bochoven hanteert. Hetzelfde blijkt uit de lijkgedichten van Van Bochoven en Maria van Irhoven, die volgens de regels van de retorica voor funeraire poëzie zijn opgebouwd uit een *laus*, *iacturae demonstratio*, *luctus* en *consolatio*: lof, het aanwijzen van de betekenis van het verlies, rouw en troost.

Maria en Petronella van Irhoven waren alleen in hun voorhuwelijkse periode actief, zoals veel achttiende-eeuwse schrijfsters. Lucretia Christina van Bochoven publiceerde juist na haar huwelijk het grootste deel van haar werk, dit had waarschijnlijk te maken met haar kinderloosheid.

Lidmaatschap van een dichtgenootschap was voor vrouwen in de achttiende eeuw uitzonderlijk. De drie schrijfsters waren dan ook geen van allen lid van een dichtgenootschap.

Dit onderzoek naar het leven en werk van de drie schrijvende vrouwen is relevant omdat het, als zeer bescheiden aanvulling op *Met en zonder lauwerkrans*, een vrouwelijk subject plaatst tegenover de algemeen geldende mannelijke normen en tegenover de algemeen bekende grote namen van vroegmoderne mannelijke schrijvers.

Het is goed mogelijk dat Lucretia Christina van Bochoven en de gezusters Van Irhoven elkaar kenden. Ze woonden immers alle drie aan of rond de Nieuwegracht, in ieder geval tussen 1754 (het jaar van Lucretia's huwelijk) tot 1757 (het jaar van Maria's huwelijk en vertrek uit Utrecht). Ze woonden te ver uit elkaar om bij dezelfde kerkelijke wijkgemeente te horen, maar mogelijk zagen de dames elkaar tijdens doordeweekse kerkdiensten of op gezelschapsavonden waarin het geloof en geloofsbevinding besproken werden. Hun gedeelde dichterschap, bevindelijk gereformeerde geloof en liefde voor het Oranjestad zal zeker voldoende gespreksstof gegeven hebben, zoveel is duidelijk geworden. Helaas is over contact tussen de drie niets bekend.

9.2 Discussie

Om iets te kunnen stellen over de waardering van het werk van Lucretia Christina van Bochoven en Petronella en Maria van Irhoven, is het in de eerste plaats noodzakelijk het lezerspubliek te kennen –werden de gedichten veel gekocht en gelezen, en door wie? Er is onderzoek gedaan naar boekbezit in diverse steden in de achttiende eeuw, maar er zijn geen oplagecijfers bekend van drukkers. Het is dus onduidelijk hoe groot het lezerspubliek van de schrijfsters geweest is en welke kenmerken dit lezerspubliek deelde. Van de *Rouw-klagte* van Van Bochoven waren minstens twee edities in omloop, maar het is de vraag of dit samenhangt met de omvang van het lezerspubliek.

Bij het categoriseren van het werk van drukkers ben ik afgegaan op mijn eigen feilbare oordeel, wanneer de secundaire literatuur geen uitsluitsel gaf. Ik heb slechts de titels en auteursnamen van de uitgaven bekeken en de categorisering die de catalogi hanteren. Het is mogelijk dat een titel dubbelzinnig opgevat kan worden en feitelijk in een andere categorie thuis zou horen, of dat ik een auteur op basis van diens naam ten onrechte geschaard heb onder de predikanten uit de traditie van de Nadere Reformatie.

Ten slotte is het discutabel of er algemene conclusies over poëtica getrokken kunnen worden uit het zeer kleine oeuvre van Van Bochoven en de Van Irhovens. Mogelijk wordt er op termijn meer, nu nog niet-gecatalogiseerd, werk van de schrijfsters ontdekt, op basis waarvan andere conclusies getrokken moeten worden.

Bibliografie

Primaire literatuur

Bochoven, Lucretia Christina van, *Rouw-klagte, op den onverwagte en allersmertelykste doot van den doorlugtigste vorst en heere Willem Carel Hendrik Friso, prince van Orange en Nassau, erfstadhouder, kapitein en admiraal generaal der Vereenigde Nederlanden etc. etc. etc., hoogst loflyker gedagtenisse, tot bittere droefheid van gantsch Nederland, overleeden in 's Gravenhage, op den 22. october 1751.* Utrecht, Nicolaas van Vucht, 1751.

Bochoven, Lucretia Christina van, *Dankzegginge aan den wel-edelen groot-achtbaaren heere mr. Hendrick van Asch van Wyck voor de ontfangene lyk-zangen, op het godvrugtig afsterven van zyn echtgenote Anna Maria van Breugel.* Utrecht, Abraham van Paddenburg, 1766.

Bochoven, Lucretia Christina van, *Zeegen groete, aan den doorlugtigste vorst en heere Willem de Vyfde, wanneer hoogst dezelve als erfstadhouder plegtiglyk wierd ingehuldigt, in 'sGravenhage, op den achtsten van lentemaand 1766.* Utrecht, Abraham van Paddenburg, 1766.

Bochoven, Lucretia Christina van, *Vreugde zang opgedraagen aan den Doorluchtigsten vorst en heer Willem den Vyfden, prince van Orange en Nassau etc. etc. etc., erfstadhouder, kapitein en admiraal generaal der Vereenigde Nederlanden wanneer hoogts dezelve plegtelyk wierd ingehaald binnen Utrecht, op den achtsten July 1766.* Utrecht, Abraham van Paddenburg, 1766.

Diverse auteurs, *Lyk-zangen, op het zalig afsterven van Anna Maria van Breugel; huisvrouw van Hendrick van Asch van Wyck.* Utrecht, Abraham van Paddenburg, 1766.

Diverse auteurs, *Dichtkundige cypressenbladen, gestroot by het voor Neêrland allerbitterste en betreurens waardigst afsterven van den onvergelykelyken vorst en heere Willem Karel Hendrik Friso, Prinse van Oranje en Nassau, door verscheiden dichters en eenige dichtersessen.* Amsterdam, Philippus Doorewaart, 1752.

Duncan, J., *Gezang op het overlyden van zyne doorluchtigste hoogheid Wilhem, Karel, Hendrik, Friso, prins van Orange en Nassau, enz. enz. enz., erfstadhouder, kapitein en admiraal generaal der Vereenigde Nederlanden.* Drukker onbekend, 1751.

Hemrica, A., *Treurzang op het smertelyk Overlyden van onzen geliefden Erf-Stadhouder den heer Willem Carel Hendrik Friso, Prince van Orange et Nassau, etc. etc. etc.* Leeuwaarden, R.J. Noordbeek, 1751.

Houtman, J., *Nederlands rouwtraanen, uitgestort over het hoogst smertelyk afsterven van zyne doorluchtigste hoogheid, den heere Willem Carel Henrik Friso, prinse van Oranje en Nassau, erfstadhouder, capitein generaal en admiraal der Verëenigde Nederlanden etc. etc. etc., tot een algemeene troostelooze droefheid der vryë Nederlanderen, door een zagte dood in den Heere ontslapen, op het vorstelyk huis de Oranje Zaal, den 22sten van wynmaand, van den jaare 1751.* Amsteldam, Theodorus Crajenschot, jaar onbekend.

Huyser, Jacob-Carel de, *Treur- en troost-zang dan wel- en qalyk-meenende Neederlandereren treurende toegezongen, ter treurige begraavenisse van den doorlugten vorst en heere Willem-Carel-Henrik-Frizo, prince van Nassau-Orange, erv-steedehouder, mitsgaders algemeen heirvoerder, te water en te lande, van den vryen Zeevenstaat der verbondene Neederlanden, enz. enz. enz., vader des vaderlands, treurende gevierd, van*

's Gravenhage naar en in Delft, op den vierden february, Ao. 1752. Amsteldam, Bernardus Mourik, 1752.

Irhoven, Maria van, *Rouklagt over het ontydig afsterven van den geliefden vorst, zyne doorluchtigste hoogheid, den heere Willem, Carel, Hendrik, Friso, prince van Orange en Nassau, erf-stadhouder der Zeeven Vereenigde Nederlanden, capitein en admiraal generaal enz. enz. enz., overleden in 's Hage den 22. October 1751.* Utrecht, J.H. Vonk van Lynden, 1752.

Irhoven, Maria van, *Dankoffer aan den hooggeleerden en wydberoemden heer Petrus Wesseling, ter gelegenheit dat zyne Latynsche lyk-rede over zynde doorluchtigste hoogheit Willem den IV, Prince van Orange en Nassau, Erfstadhouder enz. enz. enz. in Nederduitsch het licht zag.* Utrecht, Wilem en Willem Henrik Kroon, 1752.

Irhoven, Petronella van, *Grafschrift.* Utrecht, J.H. Vonk van Lynden, 1752.

Jong, Anna Maria de, *Lyktraanen gestort over de onverwagte en zeer smertelyke dood van zyne doorluchtige hoogheid den heere Willem Carel Hendrik Friso, prince van Orange en Nassau, erfstadhouder, capitein generaal en admiraal der Vereenigde Nederlanden, etc. etc. etc., overleden op deszelfs lusthuis de Orange-Zaal den XXII october MDCCLI.* Leeuwaarden, R.J. Noordbeek, 1751.

Merken, Lucretia Wilhelmina van, *Troostzang aan haere koninglyke hoogheid, over den dood van haeren doorluchtigen gemaal den heere prinse erfstadhouder der Vereenigde Nederlanden, overleden op den XXIIsten van Wynmaend, MDCCLI.* Amsteldam, Adriaan Slaats, jaar onbekend.

Philauriacus Trajectinus, *Verschuldigde lykplicht, over het smertelyk afsterven van Willem Carel Hendrik Friso, Prinse van Oranje en Nassau.* Utrecht, Willem en Willem Hendrik Kroon, jaar onbekend.

Gebruikte informatie uit gemeentearchieven

Plattegrond der stad Utrecht, vertoonende alle gragten, straten, stegegn, gangen, markten en plaatsen der openbaare gebouwen. Fundatie der Vrijvrouwe van Renswoude, 1776.

Het Utrechts Archief, collectie beeldmateriaal, Ab 97-I.

Lucretia Christina van Bochoven

- Haags Gemeentearchief, doopregister 1605-1811, nr. 176, p. 19.
- Het Utrechts Archief, trouwregisters gereformeerde kerken 1752-1770 (104), p. 203.
- Het Utrechts Archief, begraafregisters gereformeerde kerken 1770-1780 (137), p. 259.

Petronella van Irhoven

- Gemeentearchief Ede, doopregister tot 1811.
- Het Utrechts Archief, trouwregisters gereformeerde kerken 1752-1770 (104), p. 142.
- Het Utrechts Archief, trouwregisters gereformeerde kerken 1770-1791 (105), p. 283.
- Het Utrechts Archief, overdrachtsakte 14 februari 1738. Inventarisnummer U153a7, aktenummer 55.
- Het Utrechts Archief, begraafregisters gereformeerde kerken 1770-1780 (137), p. 633.
- Het Utrechts Archief, begraafregisters gereformeerde kerken 1781-1790 (138), p. 259.

Maria van Irhoven

- Gemeentearchief Ede, doopregister tot 1811.
- Het Utrechts Archief, trouwregisters gereformeerde kerken 1752-1770 (104), p. 271.

Nicolaas van Vucht

- Het Utrechts Archief, doopregisters gereformeerde kerken 1705-1721 (9), p. 269.
- Het Utrechts Archief, begraafregisters gereformeerde kerken 1750-1759 (135), p. 587.

Abraham van Paddenburg

- Het Utrechts Archief, begraafregisters gereformeerde kerken 1791-1800 (139), p. 673.

Jan Hendrik Vonck van Lynden

- Het Utrechts Archief, begraafregisters gereformeerde kerken 1750-1759 (135), p. 766.

Willem en Willem Henrik Kroon

- Het Utrechts Archief, doopregisters overige protestantse kerken 1687-1699 (28), p. 81.
- Het Utrechts Archief, doopregisters overige protestantse kerken 1719-1737 (30), p. 61.
- Het Utrechts Archief, begraafregisters gereformeerde kerken 1760-1769 (136), p. 313.

Secundaire literatuur

Aa, A.J. van der, *Nieuw biographisch anthologisch, en critisch woordenboek van Nederlandse dichters. Eerste deel A-B*. Amsterdam 1844. (Geraadpleegd via http://www.dbnl.org/tekst/aa_001nieu01_01/index.htm, 24 november 2009.)

Aa, A.J. van der, *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 20*. Haarlem 1877. (Geraadpleegd via http://www.dbnl.org/tekst/aa_001biog24_01/, 23 december 2009.)

Boven, E. van, 'Institutionele literatuursociologie en genderstudies'. In: *Nederlandse Letterkunde* 1 (1996), p. 221-235.

Boven, E. van, 'Vrouwenstudies in de Nederlandse letterkunde'. In: *Nederlandse letterkunde* 3 (1997), p. 305-209.

Brillenburg Wurth, C.A.W., en A. Rigney (red.), *Het leven van teksten: een inleiding tot de literatuurwetenschap*. Amsterdam 2006.

Bruggen, A.G. van, *Let op hun wegen: biografische schetsen van de in Ede vernoemde predikanten W. van Irhoven, H. Muntingh en D.A. Detmar*. Ede 1994.

Bruin, R.E. de, P.D. 't Hart, A.J. van den Hoven van Genderen e.a. (red.), *'Een paradijs vol weelde': geschiedenis van de stad Utrecht*. Utrecht 2003 [2000].

Bruin, R.E. de, T.J. Hoekstra en A. Pietersma, *Twintig eeuwen Utrecht: korte geschiedenis van de stad*. Utrecht 2008.

Buikema, R., 'Vensters in een rond huis: feministische wetenschapsbeoefening en de cultuurwetenschappen.' In: R. Buikema en A. Smelik, *Vrouwenstudies in de cultuurwetenschappen*. Muiderberg 1993, p. 17-29.

Dekker, R., 'Moeders en kinderen in de zeventiende eeuw'. In: A.J. Gelderblom en H. Hendrix (red.), *De vrouw in de Renaissance*. Amsterdam 1994, p. 58-73.

Delft, M.T.G.E. van, en C. de Wolf, *Bibliopolis: geschiedenis van het gedrukte boek in Nederland*. Zwolle 2003.

End, G. van den, *Guiljelmus Saldenus (1627-1694). Een praktisch en irenisch theoloog uit de Nadere Reformatie*.

Eijnatten, J. van, *God, Nederland en Oranje: Dutch Calvinism and the Search for the Social Centre*. Kampen 1993.

Evers, G.A., *Gegevens betreffende Utrechtsche Staten-, Stads- en Akademiendrukkers*. Utrecht 1935.

Gelderblom, A.J., en A.M. Musschoot, 'Veranderingen in een bedding van continuïteit: de literatuurgeschiedenis in een nieuw jasje'. In: *Colloquium Neerlandicum* 14 (2000), p. 151-168. (Geraadpleegd via http://dbnl.nl/tekst/han001200001_01/han001200001_01_0011.htm#10, 17 december 2009.)

Gemert, L. van, "Maak vaerzen, lees en schrijf"; dichtende vrouwen uit de 17e en 18e eeuw'. In: *Vooy's* 12 (1994), p. 66-74.

Gou, F. de, 'De huizen van de Van Reede's van Amerongen in 's-Gravenhage'. In: *Jaarboek Geschiedkundige Vereniging "Die Haghe" 1983*, p. 10-59.

Graafhuis, A., *Utrecht in de achttiende eeuw*. Utrecht 1965.

Gruys, J.A., en C. de Wolf, *Thesaurus 1473 – 1800: Nederlandse boekdrukkers en boekverkopers met plaatsen en jaren van werkzaamheid*. Nieuwkoop 1989.

Hanou, A.J., 'Bewegende beelden: Pygmalion en het beeld van de literatuur van de Nederlandse Verlichting'. In: *Nederlandse literatuur van de Verlichting (1670-1830)*. Nijmegen 2002, p. 9-25, 257-260.

Hulzen, A. van, *Utrecht: een beknopte geschiedenis van de oude bisschopsstad*. Utrecht 1994.

Israel, J.I., *De Republiek 1477-1806*. Franeker 2001 [Oxford 1995]. Vertaald uit het Engels door B. Smilde.

Japikse, N., *De Geschiedenis van het Huis van Oranje-Nassau*. Den Haag 1938.

Jeu, A. de, *'t Spoor der dichtersessen': netwerken en publicatiemogelijkheden van schrijvende vrouwen in de Republiek (1600-1750)*. Hilversum 2000.

Kloek, J.J., en W.W. Mijnhardt, 'Het lezerspubliek als object van onderzoek: boekaanschaf in Middelburg in het begin van de negentiende eeuw.' In: W. van den Bergh (red.), *Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw: twaalf verkenningen*. Utrecht 1986, p. 69-91. (Geraadpleegd via http://www.dbnl.org/tekst/kloe003leze01_01/, 24 december 2009.)

Kloek, J.J., en W.W. Mijnhardt, *1800: Blauwdrukken voor een samenleving*. Den Haag 2001.

Kok, G. Chr., *In dienst van het recht: uit de geschiedenis van het gerechtshof 's-Gravenhage en de daaraan vooraf gegane hoven (1428-heden)*. Hilversum 2005.

Kruif, J. de, M.E. Meijer Drees en J.L. Salman (red.), *Het lange leven van het pamflet: boekhistorische, iconografische, literaire en politieke aspecten van pamfletten 1600-1900*. Hilversum 2006.

Lankhorst, O.S., en P.G. Hoftijzer, *Drukkers, boekverkopers en lezers in Nederland tijdens de Republiek: een historiografische en bibliografische inleiding*. Den Haag 1995.

Ledeboer, A.M., *Alfabetische lijst der boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland sedert de uitvinding van de boekdrukkunst tot den aanvang der negentiende eeuw*. Utrecht 1876.

Leezenberg, M., en G. de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*. Amsterdam 2005 [2001].

Lieburg, F.A. van, *De nadere reformatie in Utrecht ten tijde van Voetius*. Rotterdam 1989.

Lieburg, F.A. van, 'Vroomheid kent geen sekse: piëtistes in de achttiende eeuw'. In: M. Cornelis (red.), *Vrome vrouwen: betekenissen van geloof voor vrouwen in de geschiedenis*. Hilversum 1996, p. 109-128.

Mathijssen, M.T.C., *Naar de letter: handboek editiewetenschap*. Assen 1995.

- Meijer, M., 'Vrouw-en-literatuur'. In: W. van Peer en K. Dijkstra (red.), *Sleutelwoorden: kernbegrippen uit de hedendaagse literatuurwetenschap*. Leuven 1991, p. 176-188.
- Meijer, M., 'Inleiding'. In: *Nederlandse Letterkunde* 2 (1997), p. 199-207.
- Morford, M.P.O., en R.J. Lenardon, *Classical Mythology*. New York 1971.
- Netten, D.H. van, 'Uniek Utrechts drukwerk: disputaties uit de eerste halve eeuw van de universiteit'. In: M. van Egmond, B. Jaski en H. Mulder (red.), *Bijzonder onderzoek: een ontdekkingsreis door de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Utrecht*. Utrecht 2009, p. 56-61.
- Patterson, L., 'Literary History'. In: F. Lentricchia en Th. McLaughlin, *Critical Terms for Literary Study*. Chicago 1990, p. 250-262.
- Potjewijd, K., 'Utrecht en de stadhouders: enige episoden uit de 17de en 18de eeuw'. In: *Jaarboek Oud-Utrecht* 1970, p. 35-58.
- Rooden, P.T. van, *Religieuze regimes: over godsdienst en maatschappij in Nederland 1570-1990*. Amsterdam 1996.
- Sas, N.C.F. van, 'Vaderlandsliefde, nationalisme en vaderlands gevoel in Nederland, 1770-1813'. In: *Tijdschrift voor geschiedenis* 102 (1989), p. 471-495.
- Schenkeveld-van der Dussen, M.A., 'De vrouwelijke blik: Nederlandse dichters van de Gouden Eeuw'. In: A.J. Gelderblom en H. Hendrix (red.), *De vrouw in de Renaissance*. Amsterdam 1994, p. 11-27.
- Schenkeveld-van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Met en zonder lauwerkrans: schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam 1997.
- Schutte, G.J., *Oranje in de achttiende eeuw*. Amsterdam 1999.
- Singeling, C.B.F., *Gezellige schrijvers: aspecten van letterkundige genootschappelijkheid in Nederland, 1750-1800*. Amsterdam 1991.
- Statenvertaling, *Bijbel, dat is de ganze Heilige Schrift bevattende al de Kanonieke Boeken des Ouden en Nieuwen Testaments*. Dordrecht 1991 [1637].
- Strien, A. van, *Hollantsche Parnas: Nederlandse gedichten uit de zeventiende eeuw*. Amsterdam 1997.
- Struick, J.E.A.L., *Utrecht door de eeuwen heen*. Utrecht 1971.
- Theeuwen, P.J.H.M., 'Kringen rond een patriots intellectueel: Willem van Irhoven van Dam en zijn *Courier van Europa* (1783-1785)'. In: J.A.H. Bots en S.A. Levie (red.), *Periodieken en hun kringen. Een verkenning van tijdschriften en netwerken in de laatste drie eeuwen*. Nijmegen 2006, p. 125-147.
- Vliet, K. van, en R.E. de Bruin, *Stadsbestuurders*. Op <http://www.hetutrechtsarchief.nl/thema/stadsbestuurders/vroedschap-burgemeester/>, geraadpleegd 14 januari 2010.
- Vis, G.J., 'ex-tempore'. In: G.J. van Bork, H. Struik e.a. (red.), *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek*. Amsterdam 2002. (Geraadpleegd via

http://www.dbnl.org/tekst/bork001lett01_01/bork001lett01_01_0006.php#e139, 14 januari 2010.)

Witstein, S.F., *Funeraire poëzie in de Nederlandse Renaissance: enkele funeraire gedichten van Heinsius, Hooft, Huygens en Vondel gezien tegen de achtergrond van de theorie betreffende het genre*. Assen 1969.

Naslagwerken

STCN, *Short Title Catalogue, Netherlands*

WNT, *Woordenboek der Nederlandsche Taal*

Bijlage 1
Bibliotheeksignatuur primair werk dichtersessen

Lucretia Christina van Bochoven

Rouw-klagte, op den onverwagte en allersmertelykste doot van den doorlugtigste vorst en heere Willem Carel Hendrik Friso, prince van Orange en Nassau, erfstadhouder, kapitein en admiraal generaal der Vereenigde Nederlanden etc. etc. etc., hoogst loflyker gedagtenisse, tot bittere droefheid van gantsch Nederland, overleeden in 's Gravenhage, op den 22. october 1751.

(Universiteit Utrecht, bijzondere collecties, 513 B 5:41.)

Tevens opgenomen in:

Dichtkundige cypressenbladen, gestroot by het voor Neêrland allerbitterste en betreuens waardigst afsterven van den onvergelykelyken vorst en heere Willem Karel Hendrik Friso, Prinse van Oranje en Nassau.

(Universiteit Utrecht, bijzondere collecties, Rariora oct 678.)

Dankzegginge aan den wel-edelen groot-achtbaaren heere mr. Hendrick van Asch van Wyck voor de ontvangene lyk-zangen, op het godvrugtig afsterven van zyn echtgenote Anna Maria van Breugel.

(Koninklijke Bibliotheek, 853 D 23:2.)

Zeegen groete, aan den doorlugtigste vorst en heere Willem de Vyfde, wanneer hoogst dezelve als erfstadhouder plegtiglyk wierd ingehuldigt, in 'sGravenhage, op den achtsten van lentemaand 1766.

(Universiteit van Amsterdam, oude drukken, Pfl. Q e 7.)

Vreugde zang opgedraagen aan den Doorluchtigsten vorst en heer Willem den Vyfden, prince van Orange en Nassau etc. etc. etc., erfstadhouder, kapitein en admiraal generaal der Vereenigde Nederlanden wanneer hoogts dezelve plegtelyk wierd ingehaald binnen Utrecht, op den achtsten July 1766.

(Universiteit Utrecht, bijzondere collecties, 44 A 33.)

Maria van Irhoven

Rouklagt over het ontydig afsterven van den geliefden vorst, zyne doorluchtigste hoogheid, den heere Willem, Carel, Hendrik, Friso, prince van Orange en Nassau, erfstadhouder der Zeeven Vereenigde Nederlanden, capitein en admiraal generaal enz. enz. enz., overleden in 's Hage den 22. October 1751.

(Universiteit Utrecht, bijzondere collecties, 513 B 5:12.)

Dankoffer aan den hooggeleerden en wydberoemden heer Petrus Wesseling, ter gelegenheit dat zyne Latynsche lyk-rede over zynde doorluchtigste hoogheit Willem den IV, Prince van Orange en Nassau, Erfstadhouder enz. enz. enz. in Nederduitsch het licht zag.

(Universiteit Utrecht, bijzondere collecties, E qu 509m.)

Petronella van Irhoven

Grafschrift.

(Universiteit Utrecht, bijzondere collecties, 513 B 5:12.)

Bijlage 2
Inhoud convoluut

Nota bene

Signatuur Universiteit Utrecht, bijzondere collecties: HAZ 199.

Ik volg de spelling van het werk zelf in zowel auteursnaam, titel als drukkersnaam en -plaats.

De werken in het convoluut zijn genummerd door de bibliotheek.

1. J. Duncan, *Gezang op het overlyden van zyne doorluchtigste hoogheid Wilhem, Karel, Hendrik, Friso, prins van Orange en Nassau, enz. enz. enz., erfstadhouder, kapitein en admiraal generaal der Vereenigde Nederlanden*. Drukker onbekend, 1751.

2. Philauriacus Trajectinus, *Verschuldigde lykplicht, over het smertelyk afsterven van Willem Carel Hendrik Friso, Prinse van Oranje en Nassau*. Utrecht, Willem en Willem Hendrik Kroon, jaar onbekend.

3. Jan Willem Roscam, *Damon: Velt-zang, ter begraefenissen van zyne doorluchtigste hoogheid Willem de IV., prince van Orange en Nassau, Neerlands dierbaere erfstadhouder, etc. etc. etc.* Utrecht, J.H. Vonk van Lynden, 1752.

4. Maria van Irhoven, *Rouklagt over het ontydig afsterven van den geliefden vorst, zyne doorluchtigste hoogheid, den heere Willem, Carel, Hendrik, Friso, prince van Orange en Nassau, erfstadhouder der Zeeven Vereenigde Nederlanden, capitein en admiraal generaal enz. enz. enz., overleden in 's Hage den 22. October 1751*. Utrecht, J.H. Vonk van Lynden, 1752.

Met daarbij opgenomen:

Petronella van Irhoven, *Grafschrift*.

5. J. Houtman, *Nederlands rouwtraanen, uitgestort over het hoogst smertelyk afsterven van zyne doorluchtigste hoogheid, den heere Willem Carel Henrik Friso, prinse van Oranje en Nassau, erfstadhouder, capitein generaal en admiraal der Verëenigde Nederlanden etc. etc. etc., tot een algemeene troosteloze droefheid der vryë Nederlanderen, door een zagte dood in den Heere ontslapen, op het vorstelyk huis de Oranje Zaal, den 22sten van wynmaand, van den jaare 1751*. Amsteldam, Theodorus Crajenschot, jaar onbekend.

6. G. Muysen, *Ter uitvaart van zyne doorluchte hoogheid Willem de Vierde, prince van Oranje en Nassau, erfstadhouder, capitein en admiraal generaal der Vereenigde Nederlanden etc. etc. etc., plechtig ter aarde bestelt op den 4. February 1752*. Utrecht, J.H. Vonk van Lynden, 1752.

7. Diverse auteurs, onder wie E. de Vries, H. de Vries, A. Vosmaar, *Fasciculus Lamentationum Bilinguis, of Bondel van eenige zoo Latynsche als Neer-Duitsche Lykdichten op het Ontydig en Smertelyk Afsterven van Zyne Doorluchtigste Hoogheid Willem Carel Hendrik Friso*. 's Gravenhage, Pieter Gerard van Balen, 1752.

8. D. Smits, *Klagt over den doodt van den doorluchtigen vorst en heere Willem Karel Henrik Friso, prinse van Oranje en Nassau, erfstadhouder, kapitein- en admiraal-generaal der Vereenigde Nederlanden enz. enz. enz., ontslapen op 't huis de Oranjezael den XXIIsten de wynmaend' des jaers 1751*. Rotterdam, Jakob Burgvliet, 1751.

9. Cornelis van Nispen, *Rouw-klagte op het allersmertelykste overlyden van den doorlugtigste vorst en heere Willem Carel Hendrik Friso, prince van Oranje en Nassau, erfstadhouder, capitein en admiraal generaal der Vereenigde Nederlanden, etc. etc. etc., overleden op desselfs lust-huys de Orange-Zaal buyten 's Gravenhage*. Utrecht, Nicolaas van Vucht, 1751.

10. Jacob-Carel de Huyser, *Treur- en troost-zang dan wel- en qualyk-meenende Neederlanderden treurende toegezongen, ter treurige begraavenisse van den doorlugten vorst en heere Willem-Carel-Henrik-Frizo, prince van Nassau-Orange, erv-steedehouder, mitsgaders algemeen heirvoerder, te water en te lande, van den vryen Zeevenstaat der verbondene Neederlanden, enz. enz. enz., vader des vaderlands, treurende gevierd, van 's Gravenhage naar en in Delft, op den vierden february, Ao. 1752.* Amsteldam, Bernardus Mourik, 1752.

11. Lambertus Evenhuis, *Grafschriften, voor den allerdoorluchtigsten vorst en heere, Wilhem Karel Henrik Frizo: in deszelfs hoogvorstelyke leven, door Gods genade, prinse van Oranje en Nassauw, erfstadhouder, kapitein, en admiraal en admiraal generaal der Vereenigde Nederlanden, hoofdbewindhebber der oostersche en westersche maatschappyyen: enz. enz. enz., op zyn hoogvorstelyke doorluchtigheids lusthuis, de Oranjezaal' schielyk ontslapen, den XXIIsten der wynmaande, MDCCLI, en tot Delft, by zyne beroemde voorvaderen, plechtig bygezet, den IVden der sprokkelmaande MDCCLII.* Drukker onbekend, 1752.

12. Maria van Irhoven, *Rouklagt over het ontydig afsterven van den geliefden vorst, zyne doorluchtigste hoogheid, den heere Willem, Carel, Hendrik, Friso, prince van Orange en Nassau, erf-stadhouder der Zeeven Vereenigde Nederlanden, capitein en admiraal generaal enz. enz. enz., overleden in 's Hage den 22. October 1751.* Utrecht, J.H. Vonk van Lynden, 1752.

Met daarbij opgenomen:

Petronella van Irhoven, *Grafschrift.*

13. Anna Maria de Jong, *Lyktraanen gestort over de onverwagte en zeer smertelyke dood van zyne doorluchtige hoogheid den heere Willem Carel Hendrik Friso, prince van Orange en Nassau, erfstadhouder, capitein generaal en admiraal der Vereenigde Nederlanden, etc. etc. etc., overleden op deszelfs lusthuis de Orange-Zaal den XXII october MDCCLI.* Leeuwaarden, R.J. Noordbeek, 1751.

Met daarbij opgenomen:

14. Anna Hemrica, *Treuzang op het smertelyk Overlyden van onzen geliefden Erf-Stadhouder den heer Willem Carel Hendrik Friso, Prince van Orange et Nassau, etc. etc. etc.*

15. Roelof Wouters, *Dichtkunstige bespiegeling ter uitvaart van zyne doorluchtige hoogheid, den heere Willem Karel Henrik Friso, den luister der christen vorsten onzer eeuw, prince van Oranje en Nassau, overleden op des zelfs lusthof de Oranje Zaal, den 22ste van wynmaand 1751, te Delf nevens 't graf zyner vorstelyke voorzaten, de grondleggeren, opbouweren, en beschermeren der Nederlandsche vryheid ter aarde bestelt, den 4de van sprokkelmaand 1752.* Amsteldam, Frederik de Kruyff, 1752.

16. Sebastianus Boers, *Lessus in funere serenissimi ac celsissimi principis Gulielmi IV., Arausionensium et Nassaviorum principis, etc. etc. etc, foederati Belgii gubernatoris hereditarii, imperatoris summi, Academiae Gelro-Zutphenicae curatoris magnificentissimi, quarumvis scientiarum patroni, denati Hagae Comitum d. XXII. octobr. MDCCLI.* Hardrovici, Johannem Moojen, 1752.

17. Jan Maan, *Troost, over den dood van zyn hoogheid, prins Wilhem van IVden, aan den welëdelen gestrengen heer, Mr. Jan de Back, geheimen raad, secretaris, en requestmeester, van zyne prinselyke doorluchtigheid, den grooten erfstadhouder, der Verëenigde Nederlanden, enz. enz. enz. hoogloffelyker gedachtnisse.* Rotterdam, drukker onbekend, 1752.

18. F. Ségers, *Nederlandsche treurklachten, troostreden, en heilwensch, uitgestort over het smartelyk verlies van zyne doorluchtige hoogheid den heere Willem Carel Henrik*

Friso, prins van Orange en Nassauw, erf-stadhouder, admiraal, en capitein generaal der Vereenigde Nederlandsche Provinciën, etc. etc. etc., overleden den 22ste van wynmand ao. 1751: met de uiterste eerbiedigheid opgedragen aan haare koninglyke hoogheid, Anna, kroonprinces van Groot Brittanje, en landvoogdesse der Vereenigde Nederlandsche Provinciën, etc. etc. etc., en verders getrouwelyk toegeweid aan allen brave bedrukte Batavieren, en vrome Nederlandsche patriotten. Amsteldam, Bernardus Mourik, jaar onbekend.

19. J. Lagendaal Jansz., *Het Berouw: Klaaglied: Ter vorstelyke uitvaarte, van zyne Doorluchtigste Hoogheid, Willem, den vierden, in deszelfs hoogvorstelyke leven, door Gods genade, Prinse van Oranje en Nassouw, Erfstedehouder, Kapitein en Admiraal Generaal, der Vereenigde Nederlanden. Hoofdbewindhebber der Oostersche en Westersche maatschappyyen, enz. enz. enz.* Drukker onbekend, jaar onbekend.

20. J. Duncan, *Gezang op het overlyden van zyne doorluchtigste hoogheid Wilhem, Karel, Hendrik, Friso, prins van Orange en Nassau, enz. enz. enz., erfstadhouder, kapitein en admiraal generaal der Vereenigde Nederlanden.* Drukker onbekend, 1751.

21. J.H.B.S.Z., *Neerlands Treurgalmen uitgestort Over het Ziel Smertelyk, Schadelyk en gansch Onverwagt Afsterven van den Doorluchtigste Hoochgeboren Vorst en Heere Willem Karel Hendrik Friso Prince van Orange en Nassauw, Erf-Stadhouder, Capitein en Admiraal Generaal der Seeven Vereenigde Provintiën, etc. etc. etc.* Leyden, Hendrik vander Deyster, 1751.

22. Lucretia Wilhelmina van Merken, *Troostzang aan haere koninglyke hoogheid, over den dood van haeren doorluchtigen gemael den heere prinse erfstadhouder der Vereenigde Nederlanden, overleden op den XXIsten van Wynmaend, MDCCLI.* Amsteldam, Adriaan Slaats, jaar onbekend.

23. G. Westerwyk, *God de eere, ter lyk-gedagtenisse van zyn doorlugtige hoogheid, Welhem Carel Hendrik Friso, prince van Oranje en Nassauw etc. etc. etc., erf-stadhouder, kapitein en admiraal generaal van de Unie, etc. etc. etc., dezer weereld overleden, den 22. van wynmaand ao. 1751.* Amsterdam, Hendrik Boussiere, jaar onbekend.

24. Roelof Wouters, *Gods tuchtroede over Nederland, gebleeken in 't droevig wegrukken van de zuil van land en kerk, zyne doorluchtige hoogheid, den heere Wilhem Karel Henrick Friso, prinse van Oranje en Nassau, enz. enz. enz., erfstadhouder, erfkapitein en admiraal generaal, der Vereenigde Nederlanden, ontslaapen den XXII. van wyn-maand MDCCLI.* Amsteldam, Fredrik de Kruyff, jaar onbekend.

25. K. Westerbaen W.Z., *Het ijdel vertrouwen op prinsen, voorgesteld in eene lijkrede over zijne doorluchtigen Hoogheid Willem Karel Henrick Friso, uitgesproken den 20sten van Februari MDCCLII.* Rotterdam, Gerrit van Rooijen, jaar onbekend.

26. Patriot, *Op 't smertelyk overlyden van Zyne Doorluchtige Hoogheid Willem Karel Henrick Friso, Prins van Oranje en Nassau, Erfstadhouder, Kapitein en Admiraal Generaal der Vereenigde Nederlanden, enz. enz. enz. Verlosser en Vader des Vaderlands.* Amsteldam, Pieter Meyer, jaar onbekend.

27. Johan Schrassert, *Weder-galm op Neërlands vreugde-bedryven over het aanstellen van den doorlugtigsten hooggeboren furst en heere Willem Carel Henrick Friso, prince van Orange en Nassau enz. enz. enz., tot erf-stadhouder en erf-capitain generaal en admiraal van de Vereenigde Nederlanden, geschied in den jaare 1747, alnu verandert in rouw-klaagen over het ontydig en smertelyk afsterven van hoogst denselven prince en heere in 's Hage den 22 octob. 1751.* Harderwyck, Johan Moojen, 1751.
Met daarbij opgenomen:

28. Johan Schrassert, *Op Nederlands Vreugde over de Vrede gslooten te Aken in den Jaare 1748.*

29. J. Lagendaal, Jansz., *De klagende Sulamyt, Lykzang, voor den allerdoorluchtigsten Vorst, Wilhem Karel Henrik Friso, door Gods genade, Prinsse van Oranje en Nassouw, Erfstadhouder, kapitein en admiraal generaal der vereenigde Nederlanden mitsgaders hoofdbewindsheer der Oostersche Maatschappye, enz. enz. enz.* Drukker onbekend, 1751.

30. J. Broesterhuysen, *Nederland ont kroont, door het onverwagt, en voor Nederland zo smartelyk verlies van zyne doorluchtichste hoogheid Willem Carel Henrik Friso, prince van Oranje en Nassau, erfstadhouder, capitein en admiraal generaal der Vereenigde Nederlanden enz. en etc. etc. etc., overleden den 22. van wynmaand 1751.* Utrecht, Abraham de Knyff, 1751.

31. Bato filius Amstelodamensis, *Lykklagt over zyne Doorluchtichste Hoogheid Willem Carel Henrik Friso, Prince van Oranje en Nassau, Erfstadhouder, Capitein en Admiraal Generaal der Vereenigde Nederlanden etc. etc. etc., Overleden den 22. van Wynmaand 1751.* Utrecht, J.H. Vonk van Lynden, 1751.

32. Onbekend, *Nederlant in rouw, of Treur- Troost- en Wensch-Sang, aan haare koninglyke hoogheyt Anna, Kroonprinces van Groot-Brittanjen, bitterlyk bedroeft over de onverwagte dood van haar teder beminden Gemaal en aan alle Braave Nederlanders neerslagtig om het missen van haar geliefden Vorst Willem Karel Hendrik Friso, Prince van Orange en Nassauw etc etc etc.* Leyden, Philippus Bonk, 1751.

33. Thomas Vieroot, *Lyktranen, gestort over den ontydigen dood van zyne doorluchtige hoogheid den heere Willem Karel Hendrik Friso, prinse van orange en Nassau, erfstadhouder der Zeven Verenigde Provintien enz. enz. enz., den 22 van wynmaand 1751.* Amsterdam, Hendrik Vieroot, jaar onbekend.

34. Hendrik Lussing, Matthys Zoon, *De klagende vrijheid, getroost en gesterkt by 't afsterven van zyne doorluchtige hoogheid Willem Karel Hendrik Friso, prince van Oranje en Nassauw, erfstadhouder, kapitein admiraal generaal van de Vereenigde Nederlanden, etc. etc. etc., en aanstellen van hare koninglijke hoogheid Anna van Brunswyk Lunenburg, kroon prinsesse van Engeland, Schotland, Vrankryk en Ierland, princess van Oranje en Nassauw enz. enz. enz., voogdesse van zijne dorluchtige hoogheid Willem de Vijfde, tot gouvernante van de Vereenigde Nederlanden, voorgevallen op den 22sten van wynmaand 1751.* Amsterdam, Philippus Doorewaard, jaar onbekend.

35. T. van Radinga, *Graf-naald, opgerecht ter overlyden van zyne doorluchtige hoogheid Willem de IV., prince van Oranje en Nassauw, enz. enz. enz., erfstadhouder, kapitein generaal en admiraal der Verèigde Provintien, enz. enz. enz., overleden in 's Gravenhage den 22sten van wynmaand MDCCLI.* Amsterdam, Philippus Doorewaard, 1751.

36. Hendrik Kroon, *Nederlands rouw-klacht, over het smertelyk en onverwacht overlyden van den allerdoorlugtigsten vorst Willem Karel Hendrik Friso, prins van Oranje en Nassouw, etc. etc., erf-stadhouder, capitein-admiraal-Generaal der Vereenigde Nederlanden, den 22. october 1751.* Amsterdam, Johannes Rotterdam, 1751.

37. Willem vander Jagt, *Rouwklagt en redentroost over 't afsterven van den doorluchtigen vorst en heer, Willem Karel Hendrik Friso, prins van Oranje en Nassau, erfstadhouder, kapitein- en admiraal-generaal der Verèenigde Nederlanden, enz. enz. enz., geboren binnen Leeuwwaarden den 1sten van herfstmaant, des jaars MDCCXI,*

overleden op deszelfs lustpaleis d'Oranjezaal, by 's Gravenhage den 22sten van wynmaant, des jaars MDCCLI. Maassluis, Nikolaas van den Burgh, 1751.

38. *Jacobus Willemsen, Nederland in den rouw of herts- en lyktraanen ter onsterfelyke gedachtenis van den doorluchtigsten, hoogstgeboren vorst en heere Willem Karel Hendrik Friso, door Gods genade, prinse van Oranje en Nassau enz. enz. enz., algemeenen erfstadhouder, kapitein en admiraal generaal der Vereenigde Nederlanden, op het onverwachtst en tot zielinnige droefheid overleeden den 22sten van wynmaand, MDCCLI. Middelburg, Hendrik Sas, jaar onbekend.*

39. *L. Evenhuis VDM, De vrede: Klaagliedt, over het onverwacht en allerdroevigst afsterven van den doorluchtigsten Vorst, Wilhem Karel Henrik Frizo, Door Gods Genade, Prinsse van Oranje en Nassouw, Erfstedehouder, Kapitein en Admiraal Generaal der Vereenigde Nederlanden, mitsgaders hoofdebewindhebber der Oost- en Westersche Maatschappyyen, enz. enz. enz. Drukker onbekend, jaar onbekend.*

40. *H.C.J., Rouw-klagt over het ontydig en smerttelyk afsterven van zyne doorluchtige hoogheid, den heere Willem Karel Hendrik Friso, prince van Orange en Nassau, erfstadhouder, capitein generaal, en admiraal der Zeven Vereenigde Provintien etc. etc. etc., ontslaapen den 22sten van wynmaand des jaars MDCCLI. Amsterdam, Kornelis de Wit, jaar onbekend.*

41. *Lucretia Christina van Bochoven, Rouw-klagte, op den onverwagte en allersmertelykste doot van den doorlugtigste vorst en heere Willem Carel Hendrik Friso, prince van Orange en Nassau, erfstadhouder, kapitein en admiraal generaal der Vereenigde Nederlanden etc. etc. etc., hoogst loflyker gedagtenisse, tot bittere droefheid van gantsch Nederland, overleeden in 's Gravenhage, op den 22. oktober 1751. Utrecht, Nicolaas van Vucht, 1751.*

42. *P.M. de Lichte, Ter uitvaarte van zyne doorluchtigste hoogheid, den vorst en heere Wilhelm Carel Hendrik Friso, prinse van Oranje en Nassau, enz. enz. enz., erfstadhouder, capitein generaal, en admiraal, van de Verenigde Nederlanden, enz. enz. enz., ontslapen, op het prinselyk hof de Oranje Zaal, den XXII. dag van wynmaand, MDCCLI. Middelburg, Pieter Gillissen, jaar onbekend.*

43. *Anoiem, Nederlant in rouw, of treur- troost- en wensch-sang, aan Haare Koninglyke Hoogheyt Anna, kroonprinces van Groot-Brittanjen, bitterlyk bedroeft over de onverwagte dood van haar teder beminden gemaal en aan alle braave Nederlanders neerslagtig om het missen van haar geliefden vorst Willem Karel Hendrik Friso, prince van Orange en Nassau: overleeden 's morgens den 22. October MDCCLI. Leyden, Philippus Bonk, 1751.*

44. *Gerrit van der Haar, Op het droevig afsterven van zyne hoogvorstelyke doorluchtigheit den heere Willem Carel Hendrik Frizo, prins van Oranje en Nassau, erfstadhouder, capitein general en admiraal van de Vereenigde Nederlanden, president van de Ridderschap en edelen van Hollant en West-Vrieslant, gouverneur en directeur generaal van Neerlants Indien, mitsgaders opperhoutvester van Hollant en West-Vrieslandt, etc. etc. etc., overleeden den 22ste. oktober 1751, 's morgens ten half twee uren. Amsterdam, J. Morterre, jaar onbekend.*

45. *Jan Jacob Mauricius, Op het Treurbed van zyne Doorluchtigste Hoogheid, Den 20. November 1751. Dordrecht, J. van Hogstraten, jaar onbekend.*

Bijlage 3

Toelichting op annotaties

In de bijlagen 4, 5 en 6 is het werk opgenomen van Lucretia Christina van Bochoven, Petronella van Irhoven en Maria van Irhoven. Bij het annoteren van dit werk heb ik het handboek *Naar de letter* (1995) van Marita Mathijssen gevolgd.

Mathijssen meent dat toelichting bij historische teksten slechts dan noodzakelijk is, waar het gaat om lacunes in de kennis die bij contemporaine lezers bekend verondersteld werd. Bepaalde teksten kunnen bij verschijnen als ingewikkeld ervaren zijn, dit wordt 'primaire duisterheid' genoemd. Andere teksten kunnen door de historische afstand minder begrijpelijk zijn geworden, er is dan sprake van 'secundaire duisterheid'. Als er sprake is van dit laatste, is er behoefte aan een toelichting. Uitgangspunt van de annotatie is dus 'dat de tegenwoordige lezer er recht op heeft door de commentator in de positie van de toenmalige lezer gebracht te worden: het streven van de editeur is erop gericht de context, of de horizon van de lezer van toen te herstellen. Daar waar de hedendaagse lezer bepaalde teksten en passages niet zou begrijpen door het ontberen van kennis die vroeger bij het lezen bekend verondersteld werd, moet de editeur ingrijpen.' (Mathijssen 1995: 341).

Een hierop volgende vraag is waar er sprake is van secundaire duisterheid. 'De commentator kan op een gegeven moment niets anders doen dan op zijn eigen oordeel afgaan en knopen doorhakken' (Mathijssen 1995: 346). Dat heb ik gedaan, in het besef dat ik mogelijk in sommige gevallen te veel en in andere gevallen te weinig verklarende aantekeningen heb gemaakt.

Hoewel het vermelden van bronnen de controleerbaarheid bevordert, heb ik omwille van de leesbaarheid mijn bronnen niet vermeld bij de annotaties. Bij een woordverklaring gebruikte ik het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT). Voor de overige toelichtingen heb ik gebruik gemaakt van diverse bronnen, deze zijn opgenomen in de bibliografie.

Bijlage 4

Geannoteerd werk Lucretia Christina van Bochoven

Rouw-klagte, op den onverwagte en allersmertelykste doot van den doorlugtigste vorst en heere Willem Carel Hendrik Friso, prince van Orange en Nassau, erfstadhouder, kapitein en admiraal generaal der Vereenigde Nederlanden etc. etc. etc., hoogst loflyker gedagtenisse, tot bittere droefheid van gantsch Nederland, overleeden in 's Gravenhage, op den 22. october 1751. Utrecht, Nicolaas van Vucht, 1751.¹

ROUW-KLAGTE,
OP DE
Onverwagte en Allersmertelykste Doot,
VAN DEN
DOORLUGTIGSTE VORST EN HEERE,
WILLEM CAREL
HENDRIK FRISO,
PRINCE van ORANGE en NASSAU, &c. &c.&c.

Wat naare tyding! treft my 't herte,
De braafste¹ Vorst en is niet meer,
Op 's Levensmiddag daalt ter neer
De *Oranje Zon*, ô bittre smerte!

¹ *braafste*: dapperste

De Roem en Eer der Batavieren,
Der Vrye Staaten Regterhand,
Die vaste knoop der Eendragtsband
Zal Neêrlans Pylen niet meer çieren.

Treur, treur myn oogen, smelt in traanen!
Waart ge onlangs om die *Prins* verblyd,
Toen voor ruym twee paar Jaaren tyd,
Gy *Hem* de weg ter Eer zag baanen²,

² In 1747 deed Willem IV zijn intocht in Utrecht.

Hoe kort! mogt ons dit heyl gebeuren ,
Hoe kort geleên, juychte elk van van vreugt,
O *Vorst!* ô voorbeeld van de deugt!
Hoe ras geeft g' ons weer stof tot treuren,

Wat treurstof, soo wy slegts bedenken
Hoe trouw 't *Stadhouderlyk* gezag
Door U bekleedt wiert, Neêrland ach!
Dit denkbeeld moet geen eeuwen krenken,

O Troost! ô Helper der verdrukte!
Die raad'loos tot die *Vorst* kwam vliên,
Deed' Hy, soo kragtig hulpe biên,
Dat Hy haar, 's vyands magt ontrukte:

't Zal dan niet meer als billyk weesen
Vorst FRISO! dat uw Beeltenis,
't Graveersel van de erkentenis,
Zy eeuwig in myn hert te leesen.

¹ De weergegeven tekst is overgenomen uit de afzonderlijke uitgave, die is opgenomen in het in de inleiding besproken convoluut. Deze wijkt qua interpunctie af van de editie in *Dichtkundige cypressenbladen*.

Vergun, Godvrugtige PRINCESSE
Bedroefde *Moeder*³! dat myn Digt
Sig thans in ootmoed tot U rigt,
God telt Uw Traanen in zyn flesse⁴,

Met God kwam Gy weleer te boven
Die slag, toen Uwe *Vorst* en *Heer*
Door 't droefste sterflot zank ter neer,
Die God wil U weer hulp beloven,

Zyn magtige arm wil U sóó helpen,
Schoon ramp op ramp Uw treffen moet,
Dat nooit Uw Edele gemoet
De droefheyd, gansch zal overstelpen,

't Is waar geen onheyl trefte ooit nader,
Dog 'k wensch! dat GY eens op ontboôn
Tot uwen God, voor zynen Throon
Moogt wedervinden *Zoon* en *Vader*!

O Jonge PRINS⁵ van God gebeden!
Wast op tot heeling onser smert!
'k Verseeker U gansch Neêrlands hert,
Zoo G' op uw *Vaders* spoor zult treden,

Nog pas in de uchtend van Uw leven,
Hoort GY reeds, met wat deerenis
Dat yder treurt, om 't droef gemis
Van die U 't leven heeft gegeven,

God doe op U de Geest weer ruste
Uw's *Vaders*, ons soo vroeg ontrukkt!
Ons Vaderland sal, hoe bedrukt!
Zig dan in de Ed'le Telg verlusten.

En Gy Grootmoedige *Vorstinne*⁶
Weleer der *Britten* oogelust!
'k Besef, hoe dat Uw hert ontrust
't Verlies van 't voorwerp uwer minne,

De naare Rouwgalm uwer smerte,
Waar meede U treft Gods albestier,
Daar van voelt yder Batavier
De teederste Echo in zyn herte,

Die Held wiens *doot* U 't hert doet breeken,
Mist GY, en missen wy gelyk,
Dog Eeuwig sal ons 's Lands *Chronyk*
Met de uyterste Eerbied van HEM spreken,

Daar in zal men den nazaat melden,
Hoe Neêrlands liefde, hoop, en trouw,
Was *Prins* Wilhelmus van NASSOUW,
Het puyk en pronkjuweel der Helden,

God wil U tot 's Lands heyl bekwamen,
En doe in 't Vorstelyke *Kroost*,

³ Maria Louise, vrouw van Johan Willem Friso

⁴ Referentie aan Psalm 56:9: 'Gij hebt mijn omzwerven geteld; leg mijn tranen in Uw fles; zijn zij niet in Uw register?'

⁵ Zoon Willem Batavus, de latere Willem V

⁶ Prinses Anna

U lange vinden vreugde en troost!
Hier op soo segt gansch Neêrland *Amen*.

En bid, dat God U lang bewaare,
O brave Telg van 't Britsche Ryk!
Dat CAROLINA's⁷ droef heyt wyk'
En God Haar smert wil doen bedaare.

⁷ Dochter Carolina

Zie daar, de *Rouwklagt* t'Uwer Eere
Myn *Vorst!* Uw Lykbus toegewyd,
De Tyd die alles knaagt en slyt,
Zal nimmer Uw Gedagt'nis Deere,

En schoon dat staal en marmorsteenen
Niet van zyn tant blyft ongeschent,
Blyft G' egter in ons hert geprent,
Daar willen w' altoos Uw beweenen!

Daar wert voor U, ô Roem der Braaven!
Van elk een *Graftzuy!* opgerigt,
Gantsch Neêrlands volk, aan U verplicht,
Zal eeuwig Uw in 't hert begraaven.

GRAFT-SCHRIFT.

*De Wand'laar treede Eerbiedig toe,
Hier Rust, het Pronkstuk aller Vorsten,
Die voor 's Lands Welzyn nimmer moe,
Die swaaren Last zo trouw'lyk torsten;
In HEM steeg tot den hoogsten trap
De Luyster van 't Stadhouderschap.
't Is WILLEM, CAREL, Neêrlands Eer,
Die HENDRIK, FRISO van Oranje,
De Liefde, Vreugde, en Ziels-begeer'
Der Kroon-Princesse van Brittanje;
Dog schoon Zyn kout Gebeent' hier lyt,
Hy blyft de Onsterf'lykheid gewyd.
Hier zwygt myn Tong, bezwykt myn Hert,
Nooit maalde⁸ ik regt zyn Lof, zyn gaaven!
'k Zeg dan alleen, tot Neêrlands smert,
Hier legt de Braafste Prins begraaven,
De Vierde WILLEM van NASSAOUW,
Zyn Doot bragt 't gantsche Land in Rouw.*

⁸ maalde: tekende

LUCRETIA CHRISTINA VAN BOCHOVEN.
*In magnis voluisse sat est.*⁹

⁹ In grote dingen is reeds de goede wil voldoende. Zie p. 12.

Dankzegginge aan den wel-edelen groot-achtbaaren heere mr. Hendrick van Asch van Wyck voor de ontvangene lyk-zangen, op het godvrugtig afsterven van zyn echtgenote Anna Maria van Breugel. Utrecht, Abraham van Paddenburg, 1766.

DANKZEGGINGE
AAN DEN
WEL-EDELEN GROOT-ACHTBAAREN HEERE
MR. HENDRICK VAN ASCH VAN WIJCK,
RAAD EN OUD-BORGERMEESTER DER STAD
UTRECHT, ENZ. ENZ. ENZ.
VOOR DE ONTFANGENE
LYK-ZANGEN
OP HET
GODVRUGTIG AFSTERVEN
VAN ZYN WEL-EDELE GR. ACHTB.
DIERBARE ECHTGENOTE,
DE WEL-EDELE GEBOORE VROUWE
ANNA MARIA VAN BREUGEL.¹

Heb danck Godvrugtig Borgerheer!
Voor 't schenken van de Lijk-gezangen²
Die Gij mij na mijn herts begeer,
Deeze avond vriend'lijk doet ontfangen.
't Is waar, Gy mist Uw Ziels-Vriendin,
Gy moet thans U VAN BREUGEL derven!
Dog 't sterven was Haar groot gewin,
Zy gong de Kroon na 't stryden erven!
Oog Haar nu na, bevryd van smert,
God loovende met d'Eng'len schaaren!
Zy, die aan Jesus gaf Haar hert,
Is U maar slegts voor uit gevaaren,
Dáár wagt Sy U Haar Wederhelf'!
Dáár zult Gy Haar volmaakt aanschouwe!
Hou moed! Uw God vervulle zelf
't Geen Gy mist in die braave Vrouwe!
Zyn Hand heele Uwe ziele-wond!
Zaagt Gy Uwe Echtgenoot' beswyken,
Die God aan wien Gy U verbond
VAN WIJCK! zal nimmer van Uw wyken:
Zagtmoedig Heer, dit zy Uw troost,
Dit stelle Uw droefheid maate en paalen,
Beleev' nog, dat op 't eenig troost
Zyn Geest en Zeegen nêêr komt daalen:
ô Voorbeeld van de Kindermin
ô Zoon! hoe treffe my Uw traanen!
God ziet Uw druk, en zal Uw in
Zyn gunst een weg tot vreugde baanen,
Als Hy de zugtingen verhoord
Van Uw te regt Godvrugte Moeder!
Zyn Oog zy op U, na Zyn Woord,
God blyft Zyns Volks haar Zaad een Hoeder!
Ey troost Uw Vader in Zyn leed
Zyt nu het Leeven van Zyn Leeven,
Uw Liefde aan Beyden eerst besteed,
Wilt teeder Hem alleen nu geeven,
Hy is van U, van ons die waard'

¹ Anna Maria van Breugel overleed op 15 januari 1766.

² *Lyk-zangen, op het zalig afsterven van Anna Maria van Breugel; huisvrouw van Hendrick van Asch van Wyck*, een bundel lijkgedichten met daarin gedichten van Joh. van Stuyvesant, C. Segaar en M.A. van Asch van Wijck, zoon van de overledene. Uitgegeven door Abraham van Paddenburg, januari 1766.

Van elk die van naby Hem kende,
God spaare U 't Zaamen lang op d'aard!
En wil U hulpe uit Zion zende.

*Ex Tempore*³
LUCRETIA CHRISTINA VAN SCHOONHOVEN
geboore VAN BOCHOVEN

³ Onvoorbereid; zie ook p. 12.

Utrecht den 26.
January 1766.

Zeegen groete, aan den doorlugtigste vorst en heere Willem de Vyfde, wanneer hoogst dezelve als erfstadhouder plegtiglyk wierd ingehuldigt, in 'sGravenhage, op den achtsten van lentemaand 1766. Utrecht, Abraham van Paddenburg, 1766.

ZEEGEN GROETE
AAN DEN
DOORLUGTIGSTE VORST EN HEERE,
WILLEM DE VYFDE,
PRINCE VAN ORANGE EN NASSAU, &c. &vc. &c.
WANNEER HOOGST DEZELVE ALS
ERF-STADHOUDER, KAPITEIN EN ADMIRAAL
GENERAAL DER VEREENIGDE NEDERLANDEN,
Plegtiglyk wierd Ingehuldigt, in 's Gravenhage,
op den achtsten van Lentemaand 1766.

Myn hert in vroeger tyd om *Frisoos* dood bekneld,
Ziet nu de blyde dag, dat tyd-stip daar gesteld!
Dat Gy Vorst WILLEM! zult Uw Vaders plaats vervangen,
U toen gewensch in myn welmeenende gezangen¹, ¹ Verwijzing naar haar *Rouw-klagte*.
Wel, daar de Godtheid thans myn wensch en bêê verhoord,
Zou 'k swygen? Neen, ik zing blymoedig, ongestoord.

'k Wend me eerst tot U, ô God! die *Nassau* 't leeven gaf,
Gy wêerde al 't kwaade door Uw goedheid van Hem af,
Gy hebt zyn teed're jeugd gekweekt, beschermt, beveiligd,
Uw Naam zy dáár voor, van gansch Nêêrlands Volk geheiligd,
Dank zy der Vorsten Vorst! Dank zy der Prinsen Heer!
Die deezen Dag myn PRINS doet erven 's Vaders eer.

Als middel in Godts hand, verdiend GY lof en roem
ô *Brunswyks*² Heldt! die in de jonge Orange Bloem ² Brunswijk fungeerde na de dood van
De lust hebt opgewerkt tot de eelste Weetenschappen, Anna als dagelijks voogd van Willem V.
Gy leerde moedig Hem, op 's Vaders voetspoor stappen;
Pluk vrugt nu van Uw vlyt! ô Willems *Meçenaat!*
Leef lang ô *Mentor!* hoog geschat van Vorst en Staat.

Stadhouder van den Staat! Gun dat myn bly gemoedt
Met need'rig maat-gezag, U op deez' dag begroet,
Gun dat ik U toewensch Godts heil, Zyn gunst, Zyn zeegen;
Hy zy Uw Raadt! Uw Hulp! Hy leide U in die weegen
Die Hem behaag'lyk zyn, en nut voor Kerk en Land,
Hy schenke U Davids hert, en Salomons verstand!

Gezeegend zy altoos deeze Uw Geboorte-dag!
't Zy tot ons aller heil, dat U het Hoogst gezag
Is heeden aanbetrouwt, der zeeven vrye Landen,
't Belang van Vorst en Volk, door machtige Eendragts banden
Blyv' zóó vast t'zaam verknogt, dat het onscheidbaar werd;
Waakt, zorgt voor ons ô PRINS! en heerscht in yders hert.

En weegt Gy, onder al 't gejuich, *Lang leev' den Vorst!*
De swaare last dien Gy thans op Uw schoud'ren torst,
Geen noodt! dat wigtig pak, zult Gy alleen niet draagen;
Godts Knegten zullen steeds Uwe armen onderschraagen;
Al die voor *Friso* zond zyn bêêde na Godts Troon,
Zal 't nu met liefde doen, voor zyn beminden *Zoon*.

Grypt dan gemoedigt 't Roer van Neerlands Staaten-schip,
Den Hulk³ van 't vrye Volk, behoed voor storm en klip ³ *Hulk*: groot zeilschip
Dryve onder Uw bewind, in kalmte op 's waerelds baaren,
ô Admiraal! beschermt haar veilig voor gevaaren;
De Zeenuw van den Staat groet Uw ook blyde aan 't Stuur,
Lang bloei de Koopvaardy! door haaren Palinuur.

Regeer myn PRINS in rust! zyt lang een vreedzaam Heldt;
Dóg zo ooit 't oorlog dwingt, dat Ge U in 't Harnas kneld,
Zy Nêêrlands Generaal! de schrik van 's vyands magten,
Laat van Uw dapp're vuist, hem straks de nêêr laag wagten,
Uw Zeege-standaar⁴ plant die dan in Hollands Tuin, ⁴ *Zeege-standaar*: overwinningsvaandel
Terwyl de vrye Maagd drukt Lauw'ren op Uw Kruin.

Kom Haagsche Burgery! kom vier nu bly van geest
Deez' lang gewenschte Dag! 't Stadhouderlyke Feest!
ô Myn geboorte-plaats! Myn Vorst'lyk 's Gravenhagen!
Laat nu ons gantsche Land ter uwer eer gewaagen,
Dat, daar gy 's Prinsen Hof in uwen omtrek sluit,
Uw Hoofsche vreugde ook blonk ver booven and'ren uit.

Had nu ons schoon Voorhout zyn eerste Lente-groen!
Wy spreiden 't ten Tapyt, elk vlogt een Bloem-festoen⁵ ⁵ *festoen*: versierde slinger van groen
Voor WILLEM! als Hy langs de Vyverberg zal reiden
Op dat 's Lands Magten Hem ter Staaten Raadzaal leiden;
Dáár hulden wy den Vorst! Dáár sweerd Hy hulp en trouw
Aan ons Gemeenebest: *Lang leev'! lang leev'Nassouw!*

Dat liefelyk Verbond klinkt door de Orange Zaal,
Hoor Aad'lyk Haagse Bosch! na 's Vorsten harte-taal;
ô Aangenaamen Eed! Hoe rolt de galm langs 't water
Der blanke Vyver-stroom! die met een bly geschater
Aan de Echo toeroept van dat trotsch en deftig Woud,
Gantsch Nêêrland heeft zyn heil tans WILLEM toevertrouwd.

't Is of al 't Schepsel in myn 's Prinse luister deeld,
't Is of het Pluim-gedierte een scheller wild-zang kweeld;
Zou dan de *Orange Vorst* myn Zangeres versmaaden?
Neen, veilig schuuld zy in de lommer zyner blaaden,
Dáár onder zoekt de Weeuw voortaan haar hulp, haar raadt,
De Wees een Vader, elk Verdrukke een toeverlaat!

Hoe kort duurt yder uur! hoe snel vliegt nu de tyd!
'k Zie dat de dag-toorts daald, en over 't aardryk spreid
De vaale nagt gordijn; zal nu de vreugd verdwijnen?
Of zal de donk're nagt, gelyk de middag schynen?
't Gaat wel, eerst zag de Zon, nu tuigd de zilv're maan
Wat eer in 's Gravenhaag de Prins werd aangedaan.

Hoe grootsch pronkt overal 't verligte Zinnebeeld!
Daar vinding, kunst, en geest, om stryd op 't dundoek speeld,
Hier door tragt yder tot zyn Vorst aldus te spreken:
*„ Gy wist in onze borst een liefde-gloed te ontsteeken;
„ Schoon dit ontleende ligt dan weinige uren brandt,
„ De Fakkelt van ons Hart houd onuitblusbaar stant.*

Dus Staaten Seetel! dus volbragt gy blyde uw pligt,
Nu meld de grysen Rhyn van 't oud gemyterd Stigt
Uw uit de Bisschops Stad, het vierige verlangen
Om onze lieve Prins met open arm te ontfangen;
Elk reikhalst dat Hy haast beklimme ons Capitoel
Tot steun van Staat, en Stad, van Kerk en Hooge school.

Maar daar de *Orange Zon* deez' tyd zóó glansryk praald,
Vind ik myn herte-bêê hier meede niet bepaald,
Neen, neen 'k wensch dat myn Prins ten voorwerp zyner minne,
Na 't Echt altaar haast leide een pronkstuk der Vorstinne!
Waar in *Louisa's*⁵ deugd, en *Anna's*⁶ brein herleeft, ⁵ Grootmoeder en ⁶ moeder van Willem V.
En die de *Orange Stam* veel Prinse Telgen geeft.

My dunkt ik zie, hoe dat Prins *Weylburghs*⁷ ooggen-lust ⁷ Willems zuster Carolina was getrouwd
Die schoone *Orange Spruit!* haar lieve Broeder kust; met prins Karel Christiaan van Nassau-
Zy, die het Hollands bloed voelt door haar aad'ren zweeven, Weilburg.
Wensch dat den Vorst tot heil des Bataviërs mag leeven,
En dat Hy lange blyv' de Vader van den Staat!
Vorstin! Hy zy met één, voorstander van uw Zaat.

ô PRINS! in U herleev' Held *Friso's* deugd en moed!
Voor U waage al het Volk den laasten droppel bloed,
Der eere en daagen zat, wil God u zagt ontbinden!
Rust, oud en afgewerkt, in 't Praalgraf uwer Vrinden,
Terwyle Uw Ziel geniet' een beeter goed en eer!
Leg Uw gezag dan, voor een Braaven Erf-Prins nêêr.

Zie daar myn Zeegen groete op deeze blyde tyd,
U, Nêêrlands Liefde en Hoop! Eerbiedig toegewyd,
Mogt myn geringe Luit, Uw schrand're Geest behaagen,
Daar zou myn Poëzy, voor altoos moed op draagen!
'k Leg dan deez' wenschen nêêr, voor Brave *Friso's Zoon*,
Neemt Hy die vriend'lyk aan, dat is myn grootste loon.

Gaf *Derde Willem!* myn Grootvader mild gehoor
Leen Gy zyn Dogters kind, ook deezen dag Uw oor;
Mogt toen de Lantman* van zyn Vorst steeds gunst verwerven,
Laat my, beminde Prins! nooit Uw bescherming derven:
Vaart wel! leef lange ô Vorst! verschoon myn laage kunst,
Verleen myn Weederhelft, en my Uw dierb're gunst.

LUCRETIA CHRISTINA VAN SCHOONHOVEN,
geboore VAN BOCHOVEN.

UTRECHT
in Lentemaandt 1766.

* Thadaeus de Lantman, toen ter tyd Predikant in 's Gravenhaage, myn Groot-Vader van Moeders zeyde.

Vreugde zang opgedraagen aan den Doorluchtigsten vorst en heer Willem den Vyfden, prince van Orange en Nassau etc. etc. etc., erfstadhouder, kapitein en admiraal generaal der Vereenigde Nederlanden wanneer hoogts dezelve plegtelyk wierd ingehaald binnen Utrecht, op den achtsten July 1766. Utrecht, Abraham van Paddenburg, 1766.

VREUGDE ZANG
OPGEDRAAGEN AAN DEN
DOORLUGTIGSTEN VORST EN HEERE
WILLEM DEN VYFDEN,
PRINCE van ORANGE en NASSAU, &c.&c.&c.
ERF-STADHOUDER, KAPITEIN EN ADMIRAAL
GENERAAL DER VEREENIGDE NEDERLANDEN,
WANNEER HOOGST DEZELVE
*Plegtiglyk wierd Ingehaald binnen Utrecht, op den
Achsten July 1766.*

Ryst bloosende aan de nugt're Kimmen
O versch geschaapen Dageraat!
O Zon! u gloeiende Incarnaat¹
Doe *Utrechts* Luyster schooner glimmen:
Zon der Gerechtigheyd² daal neer!
Bestraal myn Geest door U vermoogen!
Daar 'k zing van Blydschap opgetoogen
Voor Nêêrlands Liefde, Roem, en Eer!
Laat myne pooging wel gevallen
De brave Vyfde *Orange Vorst!*
Die *Bato'os* Land en Zee-Macht torst,
Die *Utrecht* thans wagt in Zyn Wallen,
Dees' Dag wert Hy daar Ingehaald!
Myn Oog sal Hem daar blyde aanschouwen,
Myn Hert sal Hem een Eer-Zuyl bouwen
Terwyl Hy prachtig Zeegepraald!
'k Zie reeds, de ontrolde Vaandels zwieren
'k Zie reeds de Borgery geschaard,
Daar oud nog jong geen juych-stem spaard
Voegd elk zig onder Zyn Baniere,
Elk rykhalst na die blyde Tyd
Dat Hy ter Stadspoorte in sal ryden,
De trouwe Burgers Hem gelyden
Na 't Duytschen Huys³ voor Hem bereyd;
Dáár! daar voldoed Hy ons verlangen
Hy komt! Vorst *Friso'os* Eed'le Zoon
Triomph! Triomph-Zang is de toon
Die U myn hert sal doen ontfangen,
O Brunswyk⁴! Dâpper Leeger-Hoof!
't Moet wis Uw struydb're⁵ Geest vermaaken
Ziende yder dus in Liefde blaaken
Voor Hem! die toen Hy wierd beroofd
Van Syn doorluchte en Vorst'lyke Oud'ren,
aan Uwe zorg is wys betrouwd,
daar 't dankbaar Nêêrland zig nooyt rouwd
Dat Gy, die last naamt op Uw schoud'ren,
'k Stigt nogmaals U een Dank-Altair!
De Vorst van 's Hemels Leegerbenden⁶!
Wil U den helm des heyls toezenden,
Zy U Rondasse⁷ en Beukelaar⁸!

¹ *Incarnaat*: vleeskleur

² Verwijzing naar 'Sol Iustitiae Illustra Nos' (zonne der gerechtigheid verlicht ons), zinspreuk van de Universiteit Utrecht sinds de oprichting in 1636.

³ De stadhouder logeerde in de voormalige vestiging van de Utrechtse tak van de religieuze Ridderlijke Duitse Orde, gevestigd aan de Springweg.

⁴ Brunswijk fungeerde na de dood van Anna als dagelijks voogd van Willem V.

⁵ *struydb're*: strijdbare

⁶ *Leegerbenden*: troepen soldaten die een leger vormen

⁷ *Rondasse*: rond schild

Prins WILLEM! wilt my gul verschoonen
 Deese uytstap aan Uw Voester-Heer!
 'k weet Gy gund Hem onsterflyke Eer,
 Die Uw een Vaders hert wou toonen,
 Gy syt Zyn luyster, eere en vreugd!
 Ten hoogsten ouderdom gereesen
 Zult Gy, Hem een Eneas weesen,
 Dit wagte ik van U Heldendeugd!
 Die deugd sal morgen U geleyden
 O Staaten Oog! ter Staaten Zaal,
 In U sal 't Hof Provinciaal
 Zig als der Wetten Schild verblyden,
 Myn Vorst ter Pleyt-rolle ingeleyd
 Op 's Vaders Eere Stoel geseeten,
 Hoord 't Pleytgeding, en doet Elk weeten,
 Zyn uytpraak in gerechtigheyd!
 Terwyle een Schaare ontelb're Menschen
 Verlangen, dat haast wederkeer'
 Haare Oogenlust haar Hertsbegeer'
 Keer dan O *Prins!* Vervul de wenschen,
 U komt Held *Friso's* Brave Zoon!
 Kan ras de Vreugde alom verspreyden,
 Daar wy U zien in staatie reyden
 Na 't Duytschen Huys, en aangeboon
 Het Prachtig Feest der *Stichtse Staaten*,
 Hoe heug'lyk is 't dat aan dees' Disch
 De Liefde, Trouwe en Eendracht is,
 Dit streeld meest 't Hert der Onderzaaten!
 De Jonge *Vorst* steeld hier Elks hart,
 Blyft vaste Vriendschap! Ongeschonden
 steeds met *d'Orange* band gevonden!
 Dus Nêêrlands Staat alle onlust tart,
 Den Beker op 's Lands Heyl geschonken
 Hoe gul neemt Gy die in uw Hand,
 O Ridder van de Kouseband!⁹
 Hoe heusch hebt Gy hem uyt gedronken,
 Ja lieve *Prins!* Gy meend het trouw,
 Op U sal nog den Nazaad roemen,
 U de Eer der Zeeven Landen noemen,
 De Pylaar van het Staatsgebouw!
 Wilt Burgers! 't Vreugde-Ligt ontsteeken,
 Gong 's Gravenhaage uw glansryk voor,
 volgt Gy met Luyster 't selfde spoor
 Doet nu den *Haag*, van *Utrecht* spreeken!
 Wert ons de *Prins* maar kort gegunt
 Laat dubb'le Gloed Syn Oog bekooren,
 Zo sult g'eerlang met blydschap hooren
 De *Bisschops Stad* heeft uytgemunt!
 't Gaat wel! *d'Orange Vorst* gereden
 Langs Gragte en Straat, verheugd zig in
 Der *Stichtse Burgers* Vuur'ge Min,
 Dit speld ons veel goedgunstigheeden!
 Heb dank Inwoonders groote en kleyn
 Voor al die pragitge Eerbewysen,
Vorst WILLEM sal uwe yver prysen
 Daar kan elk van verseekert zyn!
 De Dageraat die aan komt breeken

⁸ *Beukelaar*: schild, term die alleen in dichterlijke voorstellingen voorkomt

⁹ In 1752 werd Willem V verkozen tot ridder in de Orde van de Kousenband. Zijn vader Willem IV was eveneens ridder.

Lokt onse *Prins* na 't Slaapvertrek,
 Tot nieuwe sorg, Zyne aandagt wek'
 Steeds onvermoeyd, steeds onbesweeken:
 Nu nadert 't uur dat Nêêrlands Lust
 Zal openbaar gehoor verleenen,
 Elk spoeyd zig ter Gehoorzaal heenen
 Op 't Allerdeftigst uytgerust,
 Dáár wort Elks Hart bekoord, bewoogen
 Door Zyn beminnelyk Gelaat!
 De *Vorst* voegd Zig na Rang en staat,
 Zyn Wysheyd houd Elk opgetoogen:
 Zyn glansch klimt vast van trap tot trap
 Daar Hem 's Lands Ridderen versellen,
 En Hen aan 't Hooft der Order stellen
 Van de Edelen en Ridderschap!
 O Tyd! wischt nooyt uyt myn gedagten
 Het Vorst'lyk Voorwerp myner zang!
 't Verheer'lykt *Utrecht* roeme lang
 Van sulk een *Prins!* is nut te wagten!
 God Zyner Vaad'ren! hoor myn bêê!
 Uw Oog sy op myn Vorst ten goede,
 Neemt Hem steeds in Uw veyl'ge hoede,
 Hy heersche in liefde, rust en vrêê!
 Myn *Prins!* dit was myn zielsbegeeren
 Toen, 't werk ter Ridderschap volbragt,
 Ik langs de schoone Nieuwe-Gragt
 Na 't Duytschen Huys U we'er sag keeren,
 Myn hert, myne oogen volgde U na,
 Gy waart ter Ed'len Disch geseeten,
 Van my, in 't eenzaam niet vergeeten
 O WILLEM! zonder wêdergâ:
 Maar welk een drom van Menschen zwoegen
 By klaare dag reeds langs de straat,
 't Is of 't al na de *Neude* gaat
 Zig by het kostbaar Vuurwerk voegen,
 Dat *Utrechts* Academie Jeugd
 Voor hun Beschermer aan sal steeken,
 Wie sou met lof niet van Haar spreken
 Die niets ontzien tot 's *Prinsen* vreugd?
 So ras die *Vorst!* sig heeft begeeven
 aan 't Huys des Heere van Ter Aa¹⁰,
 Volgt 't eene Konstvuur 't ander na
 Zy doen by Nagt, den Dag herleeven!
 O *Prins!* U Naam brand voor 't gesicht,
 Maar Gy! Gy doet de herten brande
 Van alle, die voor Kerk, of Lande
 Haar Letter-Oef'ning doen in 't *Sticht*;
 Het Praalgebouw komt ons vertoonen
 Hoe lang het Deugden-Pad, de *Vorst*
 Ten hoogsten Top den Eerprys torst,
 God wilde *Brunswyks* Sorg, dus loonen!
 Maar welk beminnelyk Tafereel
 Tooyd gints die trotsch verligten Tempel,
 Wie set niet op Hun Bêê het Stempel?
 Zy smeeften dat ons Landjuweel
 Om syn Doorluchte *Stam* te cieren,
 Tot heyl en vreugd van 't gansche Land

¹⁰ De heer van de heerlijkheid Ter Aa, vlakbij Utrecht, bezat waarschijnlijk een huis in de stad.

Sig streng'len laat door de Echteband,
 Dan vlegt ik Mirten door Lauw'rieren!
 O *God!* dat U myn wensch bewoog
 Schenk *Hem*, de beste der *Vorstinnen!*
 En laat *Zy*, Haaren WILLEM minnen
 Gelyk den Appel in Haar Oog!
 Sóó deed' die Koninklyke *Vrouwe*
 Uyt 't Machtig Ryk van Albion!¹¹
Zy minde Haare *Orange Zon*
 Met ongemeene Liefde en Trouwe:
 Maar stil! het Vuurwerk heeft gedaan,
Prins! kan deese Eerblyk U behagen,
 't Geleerde Jong'lingschap sal 't wagen
 Door dubb'le Vlyt, na Gunst te staan;
 Die de *Erfvorst* hier geselschap houwen
 Neeme afscheyd met het diepste ontsag,
 Verlangende den naasten Dag
 Na 't vreugde Vuur, Hem we'er te aanschouwen;
 Dog wyl dat Al wat Adem heeft
 Zig voelt tot soete rust geneegen,
 Wensch ik de *Prins* op 't Dons gezeegen
 Een beeter Glansch! die nooyt begeeft,
 God doe Zyn vriend'lyk Aanschyn ligten
 Op Hem! selfs in de duysternis,
 Wêêr' van Hem al wat schaad'lyk is,
 Dat voor de slaap, de sorgen zwigten!
 Dan zie de blonde Morgenstond
 Den *Stedehouder* frisch ontwaken!
 Hoogleeraar *Reitz*¹² sig vaardig maken
 Om door syn welbespraakte Mond,
 De *Vorst* op 't Cierlykst' te begroeten
 In Puyk-Latyn, Elk spoed zig naar
 De wydvermaarde *Domkerk*, daar
 zoekt yder Nêêrlands Hoop te ontmoeten,
 Terwyle ik Gode smeeke dat Hy
 Des *Reed'naars* wensch wil dubbeld schenken!
 Myn *Prins* met Zeegeningen drenken
 Tot dat Hy telle een Eeuw-Getey!
 Thans reyde de Luyster van 's Lands Braven,
 Na 't Prachtig opgerigt Gebouw
 Ter Eer der *Vrouwe van Renswouw!*¹³
 't Gedenkstuk van Haar Liefdegaven,
 Op dat ook de Arme jeugd der Stadt,
 Langs nutte Konste en Weetenschappen
 Den Eere-Tempel in sou Stappen,
 Schonk se aan 't *Stads-Kinderhuys* een Schat!
 Den raad der *Stad!* sal hier onthaalen
 Het Edel voorwerp van myn Dicht,
 Nooyt schoonder blonk het nieuw Gesticht
 Als door *d'Orange* Sonnestraalen!

Dog welk een Tyding stoord myn Vreugd!
 Hy die Uw Zanglust op kon wekken,
 Zal morgen naar het *Loo* vertrekken
 Die *Vorst*, die Groote en Kleyn verheugd!
 O Morgenstond! 'k Zie met ontroeren
Orange neemt de reys weer aan!

¹¹ 't Machtig Ryk van Albion: Engeland die Koninklyke Vrouwe / Uyt 't Machtig Ryk van Albion: Willems moeder Anna

¹² Johan Frederik Reitz, hoogleraar in de welsprekendheid, benoemd op voorspraak van Willem IV.

¹³ Het Stadsambacht Kinderhuis, in 1756 gebouwd op de plek van het voormalige Agnietenklooster (naast het huidige Centraal Museum). De bouw werd betaald uit de erfenis van de Vrijvrouwe van Renswoude.

Behaagd het U myn *Prins* te gaan
Ey wilt ons Hert dan meedevoeren!
Vaart wel onse Eere en Oogenlust!
Vaart wel! voor U wykt 't Zelfsbelangen
Laat nu 't vermaak, den last vervangen,
Geniet op 't Vorst'lyk *Loo* wat rust,
Wy gunnen onse bondgenooten
Van 't Hartoglyke Gelderland,
En Overysse's ridderstand
Uw Roem en Luyster te vergrooten:

Dat God U op den weg bewaar'!
Hy wil U met syn Vleug'len dekke!
Syne Eng'len Uw een Lyfwagt strekke
Om U te houden voor gevaar!
Tot de *Erfstadhouder* wederkeere
Na 's *Gravenhage* vergenoegd,
en *Vorst!* en Volk gelyk het voegd
God daar voor geev' zyn Lof en Eere.

Lucretia Christina van Schoonhoven,
Geboore van Bochoven.
*In Magnis voluisse sat est.*¹⁴

¹⁴ *In grote dingen is reeds de goede wil voldoende.* Zie p. 12.

Bijlage 5

Geannoteerd werk Petronella van Irhoven

Grafschrift. Utrecht, J.H. Vonk van Lynden, 1752.

GRAFSCRIFT

Hier rust het kout gebeent in 't marm're Grafgebouw,
Des VIERDEN WILHELMS nu ontslaakt van 's lichaems banden,
Wiens moed en wys bestier den Zeeven vrye Landen
In nood verschafte vree: het Heil alom voor Rouw.
Rust hier het stoflyk deel? De Ziel mag hooger zweeven:
Vorst FRISOO'S blanke Deugt, en Gloriryke naam
Zal door alle Eeuwen heen, op wieken van de Faam
Gevoerd, in 't dankbaer hert der Nederlanders leeven.

Bijlage 6

Geannoteerd werk Maria van Irhoven

Rouklagt over het ontydig afsterven van den geliefden vorst, zyne doorluchtigste hoogheid, den heere Willem, Carel, Hendrik, Friso, prince van Orange en Nassau, erfstadhouder der Zeeven Vereenigde Nederlanden, capitein en admiraal generaal enz. enz. enz., overleden in 's Hage den 22. October 1751. Utrecht, Jan Hendrik Vonk van Lynden, 1752.

ROUKLAGT

Over het ontydig afsterven
Van den Geliefden Vorst, zyne Doorluchtigste
Hoogheid, den Heere
WILLEM, CAREL,
HENDRIK, FRISO,
PRINCE van ORANGE en NASSAU,
ERF-STADHOUDER DER ZEEVEN VEREENIGDE
NEDERLANDEN, CAPITEIN EN ADMIRAAL
GENERAAL, ENZ. ENZ. ENZ.

Myn Zangeres komt niet gelyk voorheen¹
Met bly gewaed, in 't helder daglicht treen,
Het vaele floers bedekt haer swakke leen,
Reeds afgepynd door 't angstig klagen,
De bleeke mond beswykt, het quynend oog
Heeft zy staeg Hemelwaerds geslagen,
Zy zend dees bange zuchten na om hoog.

¹ Deze frase suggereert eerder werk van de hand van Maria van Irhoven. Er is echter geen eerder werk bekend.

Helaes! wat ramp, wat onverwachte slag,
Treff Kerk en Staet! een droevig wee en ach
Heerscht overal; het jammerend geklag
Weerstuit op 's Hemels donk're wolken!
Myn ingewand, myn hart, myn ziele scheurt
Van rouw! Treurt Nederlandsche Volken,
Uw troost is weg; 't is billyk dat gy treurt.

Nu is helaes! myn hartsvreugde afgesneen,
Myn FRISO, ach! myn toeverlaet, waer heen?
Dus vroeg van uwen post; Ay hoor. . . Maer neen
Gy let op kermen nocte klagen,
Uw Ed'le ziel van zoo veel zorgen moe,
Is door God's Eng'len rei gedragen,
Ten Hemelkoor, en brengd God Eere toe.

Daar triompheerd ge ô Held! en zyt bevryd
Van last en zorg, die in Uw levens tyd
Den schouder drukte. Ook kan aldaer geen nyd
Uw held're glorykroon belagen.
Wy gunnen U 't genot dier Zaligheen;
Maer U te missen, doet ons klagen:
Uw afscheid baerd ons jammer, en geweent.

Wie klaegt niet met de klagende Vorstin?
Daer Zy den band der reine Huw'lyks-min
Verbroken voelt. My dunkt ik zie haer in
Een vloed van heete traenen baden;

Haer' grote ziel bezwykt van bitt'ren rouw',
Als met den zwaersten ramp verladen.
Troost Hemel! troost de droeve Weduwwrouw!

'K verbeelde my, hoe in dien jammerstaet
Des Konings Spruit den bangen boesem slaet;
En troosteloos dus uitschreid: „ Ach! wat raed?
„ Hoe kan een Vrouwenhart verdragen
„ Zoo groot een slag? ô dodelyke slag!
„ Wat speld gy my een reeks van plagen,
„ Wat onheil baert deez' jammerlyke dag!

„ Myn Prins, myn Lief, myn kroon, myn rechterhand,
„ Verlieze ik U? word ge ô myn waerdste Pand!
„ Van my gescheurd? ô wee! rampzalig Land
„ Gy moet Uw trouwe Schutsheer derven!
„ Ach hadde ik toch voor U, myn toeverlaet!
„ Hadde ik voor U toch mogen sterven;
„ Geen onheil waer te duchten aen den Staet!

Dan slaet zy 't oog weêmoedig op haer' Zoon,
En zegt : „ myn Wees wy missen onze kroon.
Dan zucht zy, op 't bewind haer aengeboon,
En roept weer uit: „ waer is myn Rader?
„ Wie zal myn hand in 't magtig Staetsbestier
„ Toch stutten? Ach was Neêrlands Vader,
„ Myn dierb're Prins! ach! waerd Gy voor my hier!

Uw' droefheid is regtmatig Vorsten Vrouw!
Heel Neêrland, en haar dugtend² Staetsgebouw,
Deelt in Uw smart, en kleeft zich in den rouw;
Maer geef den moed toch niet verloren:
God heeft wel meer door eener Vrouwe hand,
Van zyn' Voorzienigheid gekoren,
De rust bewaerd en vryheid van een Land.

² *dugtend*: vrezend

Hy doe U zyn als eertyds Debora,
Die God'lyke Amasoon, wier wedergaë
Nooit wiert gekend. Zoo Juychen wy U na
Zie daar ons heil, zie Neêrlands Moeder!
Zoo werde by het nageslagt vermeld:
*Toen 't Land beroofd wiert van zyn' Hoeder,
Heeft zyn Princes, heeft ANNA ons hersteld.*

Maer zie, och! zie den Jongen Prins en Heer,
Gansch Neêrlands hoop, 't is of hy keer op keer,
Door Kinderliefde en sugtjes even teêr
Zyn 's Moeders tranen af wil droogen:
Hy spreekt, als 't waer', in zyne onnozelheit
„ Ik ben met uwen ramp bewogen,
„ Myne Arm, Vorstin! is 't uwen dienst bereid.

Ja teed're Spruit, en Man'lyk overschot
Van Nassauws bloed, U zy het wenschlyk lot
Met Neêrlands bloei, van 's Hemels Goeden GOD
Op 't Vaderlyke pad beschoren!
Nooit zinke uw glans! nooit moet die bitse hoon

Uw Princelyk gemoed doorboren!
Maar draeg in rust de Stedehouders kroon!

Gewenschte Vorst! God zeegen' Uwe Jeucht!
Groey speedig aen, wy vieren steeds met vreucht
Uw Heilig Feest, uw Jaerfeest. Volg de Deucht
Op 't spoor van Uw' Doorluchte Vad'ren.
En wie, wie wacht van 't recht Orangebloed,
Het bloed, 't welk speelt door alle uwe ad'ren,
Iets anders als een onwaerdeerbaer goed!

Dat troost. Maer ach! wie naderd nog in 't zwart?
'T is KAROLYNE. Och welk een bitt're smart
Tref myn' Princes! Dus klaegt haer teeder hart:
„ Moet ik myn' lieven Vader missen?
„ De Schutsheer, en de Leidsman van myn Jeugd!
„ Ay my! wie kon dit onheil gissen³!
„ Ik was zyn lust, en Hy myn hoogste vreugd!

³ *gissen*: op iets bedacht zijn

De Hofzael vol van 't zugten en geweën,
Vertoond myn ooge een vloed van teederheên
De aenminnige Princes blyft aen de leen
Van haeren dooden Vader hangen,
Zy kust, en wederkust den kouden mond,
En streelt de reeds verstyfde wangen,
Maer zy vind smert daer ze eertyds vreugde vond.

Rechtaerde Telg, Cieraedje van uw Stam,
Staek uw geschrei! 'T geen ons de dood ontnam,
Zag niemand dat op 't kermen weeder quam:
Uw Vader is deese aerde onttoogen.
Wy zien Hem hier, hoe seer 't ons smert, niet weer:
Bedaer Princes droog af Uw' oogen,
En denk, 't is toch de wil van d'Opperheer.

De Godheit, die U Lichaems schoonte schonk,
Bewaer dien glans! Uw' ziel' blinke als een vonk
Van 's Hemels Geest! Gods kennis zy uw pronk,
Op dat uw wandel ons moog' stichten!
Verstrek ten baeke aen Neêrlands Maegdenstoet,
Dat wy ons doen naer t' uwe richten:
En dus 't Heelal U als een wonder groet!

Wie beelt ons nu wat innerlyke smart
LOUISE treft in 't Moederlyke hart ?
Wie durft MARIE in 't akelige zwart
Schoorvoetende onder de oogen komen?
Zy wenkt: „ Ik buig, dus spreekte, voor Gods wil:
„ De HEERE gaf , en heeft genomen
„ 't Was 't zyne: ik zwyge als Christen stil.

„ My smert, och ja! myn Zoons te vroege dood,
„ Daer ik hem pas het Neederlands Kleinood,
„ de vrye Rust, zag redden uit den nood:
„ En Hem in 't Hoogst Bewind gestegen!
„ Maert 't Godlyk doen is wysheid t'aller stond.
„ Gods wegen zyn niet onze wegen:

„ Ik leg de hand eerbiedig op de mond.

ô Christ'lyk woord! Vorstin! gy gaat ons voor,
Och mochten wy U volgen op dit spoor,
Om in al 't geen Gods Majesteit verloor,
En wilde, eerbiediglyk te zwygen,
Gy troost U dus in 't Albestendig Goed,
Dat eens Uw' ziel' by God zal krygen:
't Geen nimmer word *verkleent*⁴ door tegenspoed.

⁴ *verkleent*: verkleind

Der Goden God, en aller Vorsten Heer
Zende op U steeds zyn' Hemelzegen neer,
Vorstin! Hy doe tot zyne onsterflyke eer'
Uw Deugt, en ware Godvrugt bloeien!
Hy kroone U als de gryse Libanon⁵,
Die eeuwen agteréén mogt groeien
Uw' Heerlykheid blinke als de middagzon!

⁵ *de gryse Libanon*: refereert aan de
Bijbel, Psalm 92:13-15, waar
rechtvaardige mensen vergeleken worden
met cederbomen op Libanon die in 'den
grijzen ouderdom' nog vrucht zullen
dragen.

Hier zwygt myn' Zangeres, en hangt haer Lier
Met floers bekleed, ontdaan van allen zwier,
Aen 't dorre hout van Wilg, en Populier,
Haer lust geen spel: zy roert geen' snaeren;
Maer blyft by 't Graf van haren Vorst, en weent:
En vlegtende Cypresse blaëren
Wenscht zy de rust aen 's Princen kout gebeent'.
MARIA VAN IRHOVEN.

Dankoffer aan den hooggeleerden en wydberoemden heer Petrus Wesseling, ter gelegenheit dat zyne Latynsche lyk-rede over zynde doorluchtigste hoogheit Willem den IV, Prince van Orange en Nassau, Erfstadhouder enz. enz. enz. in Nederduitsch het licht zag. Utrecht, Wilem en Willem Henrik Kroon, 1752.

DANKOFFER
AAN
DEN HOOGGELEERDEN
EN WYDBEROEMDEN HEER
PETRUS WESSELING,
Ter gelegenheit dat zyne Latynsche LYK-REDE
OVER ZYNE
DOORLULCHTIGSTE HOOGHEIT
WILLEM DEN IV
PRINCE VAN ORANGE EN NASSAU,
ERFSTADHOUDER, ENZ. ENZ. ENZ.
In Nederduitsch het licht zag¹.

Hief myne Zangeres een Klaegtoon aen;
Toen zy 's Lands Heil, de Zon des Lands zag dalen
In FRISOOS dood; tans wil zy andermalen
De handen aen de Citer slaen:
Om door haer' klanken
Geleerden WESSELING te danken;
Nu ze in ons Neerduitsch ziet vertaelt:
Hoe hy Vorst WILHEMS deugden maelt²

Zyn deugden maelt, en op verheven toon,
Den Naeme en Roem des braefsten aller Vorsten,
Die Neêrlands Kerk, en Staetzorg willig torsten,
Vlecht eene onsterfelyke kroon,
Wier glans de tyden
Verduurt, en nimmer smet zal lyden,
Daer nu al wat Geleerdheit roemt,
Prins WILHEMS Naem met eerbied noemt.

Met eerbied noemt, en houd in zegening.
Gy hebt hem hier in lettergoud gedreeven,
En naer waerdy ten sterren opgeheven.
Vermaerde Man: wat wisseling?
Het Stichts Athenen
Nog korts verheugd, slaet nu aen 't weenen!
Het juichte als uw begaefde tong
Den VYFDEN WILHEM welkom zong.

Hem welkom zong, en groette in 't vrolijk uur;
Wanneer de zon zyns levens 't eerst de kimmen
Bescheen, om hoog en luisteryk te klimmen.
Hoe wirt uw hart door heilig vuur
Toen aangestoken,
Men zag hier 't dankbaer offer rooken,
Welks reine vlam steeg tot de lucht.
Nu hoort me 'er niet dan droef gezucht.

Een droef gezucht vervult Geleerdheits Choor,
Ô WESSELING! hoe is u 't edel harte
Ontroerd? wat treft al bitterheid en smarte

¹ *Lykrede op het afsterven van Willem Karel Henrik Friso, Erfstadhouder: gehouden op bevel van de Staten 'sLands van Utrecht, door Petrus Wesseling, uitgegeven door Abraham van Paddenburg, 1752.*

² *maelt: afschildert*

Uw wyze ziel? terwyl gy voor
Veel duizende ooren,
Beweent den schat dien wy verlooren;
Toen 't heldre zonlicht ondering
Van uwen Grootsten Voedsterling³.

³ Willem IV had colleges gevolgd bij
Petrus Wesseling.

Uw Voedsterling? Ô ja gy moogt met recht,
Als andren op zoo dierbre glorie boogen;
Hy heeft by u de reine borst gezogen
Der wysheit, daer gy schrander legt
De vaste gronden,
Der Wetenschap zoo ruim gevonden
In FRISOOS wydbegrypend hart;
Waer door Uw Lof de wolken tart.

Uw hooge Lof zoo billyk, word gewis
Het ruim gebouw der werelt rond gedraegen;
De laete Tyd zal steeds Uw Roem gewaegen,
By FRISOOS Lyk-gedachtenis.
God rekke Uw leven!
Gewoon zoo mild een wyze leer te geven,
Verquik nog lang door helder licht
De Hooge-School van 't Gryze Sticht.

Maria van Irhoven

